

АСТРАВЕЧЧЫНА: ГІСТОРЫЯ, КУЛЬТУРА, ПОСТАЦІ

■ Леанід Побаль (Мінск) ■

СТАРАЖЫТНАСЦІ АСТРАВЕЧЧЫНЫ ДА ПЫТАННЯ ЗАСЯЛЕННЯ ЯЕ ЗЯМЕЛЬ

Землі Астравеччыны як частка Гродзенскага правабярэжжа Панямонія — адна з прыгажэйшых мясцін Беларусі. Для сваіх жыщёвых патрэб гэтыя абшары былі асвоены абшчынамі і родамі пэўных племянных структур індаеўрапейцаў у далёкія часы далетапіснай гісторыі нашага народа, па археалагічнай класіфікацыі — у эпохі неаліта і бронзы.

Наши сучасныя беларускія населеныя пункты свае гістарычныя карані маюць у тых далёкіх першыбытнаабшчынных фармацыях, пэўныя элементы якіх захаваліся да нашых дзён.

Калі 25 гадоў умоўна палічыць за тэрмін жыцця аднаго пакалення людзей, то пачатак засялення Астравеччыны, як і ўсёй Беларусі, адбыўся 200–150 пакаленняў таму назад. Вывучэннем старажытнасцей тых далёкіх часоў тут займаецца археолаг Міхаіл Чарняўскі і іншыя.

З жалезным векам, пачатак якога ў Беларусі адносіцца да VIII–V стст. да нашай эры (хаця не выключаны і больш ранні яго пачатак), звязаны ўмацаваныя архітэктурна-землянныя ўзвышшы — гарадзішчы (ці “гарадкі”, “валы”, “французскія ўмацаванні” і інш.). Менавіта гэтага віду археалагічныя помнікі па сучаснаму вызначэнню ў мінульым з’яўляліся родавымі цэнтрамі, якіх у Беларусі мелася калі дзвюх тысяч. З іх частка вядома і на землях Астравеччыны. Узводзілі такія ўмацаванні абшчыннікі для розных мэтаў. Напрыклад, для захавання “вечнага” культавага агню, для правядзення многіх відаў язычніцка-рэлігійных, культава-міфалагічных абрадаў. У межах умацаванняў знаходзілі прытулак абшчыннікі пры міжродавых канфліктах і ў іншых абставінах. Такія ўмацаванні звыклы мелі памеры калі гектара. Многія з іх выкарыстоўваліся і ў розныя часы феадальнай эпохі, напрыклад, як месца паселішча феадала з яго дружынай. На гарадзішчах узводзіліся таксама і хрысціянскія культавыя пабудовы, а многія ператвараліся ў мясцовыя могілкі.

Адно з таких гарадзішчаў знаходзіцца ў Астраўцы, там, дзе збягаюцца рэчкі Кегна, Кавалька і Лоша. Пра гэты помнік ёсьць інфармацыя 1886 г. у

польскім “Słowniku geograficznym” (т. 7). Акрамя названага гарадзішчы зафіксаваны каля наступных сучасных населеных пунктаў: Бліканы (Індрупка), Быстрыца, Гуры, Дравянікі, Ігнацова, Караняты, Кораб, Якубішкі. Не выключана, што некаторыя з названых пунктаў цяпер маюць іншую назуву. У той ці іншай ступені такога віду старажытнасці знайшлі адлюстраванне ў працах К. Тышкевіча, Ф. Пакроўскага, У. Антаневіча, П. Тарасенкі, Ф. Гурэвіч, М. Чарняўскага, Я. Звяругі, А. Мітрафанава і інш. Каля некаторых з указаных умацаванняў маюцца паселішчы.

Пры дэталёвых археалагічна-экспедыцыйных пошукавых працах каля сучасных населеных пунктаў могуць быць знайдзены многія віды археалагічных помнікаў, у тым ліку і гарадзішчы, і селішчы пры іх. Апошняя з’яўляліся месцамі пражывання абшчыннікаў. Яны лакалізаваліся ў некалькіх сотнях метраў ад гарадзішчаў ці ў многіх кілометрах ад іх, звычайна па берагах вадаёмаў. Каля паселішчаў меліся абшчынныя некропалі — месцы пахавання абшчыннікаў паводле язычніцкага абраду. Абшчыннікі ўзводзілі ўмацаванні, праводзілі неабходныя работы па іх удасканаленню, неслі ахоўную павіннасць, удзельнічалі ў язычніцкіх культавых урачыстасцях.

Гарадзішчы разам з паселішчамі з’яўляліся своеасаблівымі міні-дзяржавамі першбытнаабшчыннага грамадства, жылі па прынятых законах свайго часу. Калектыўным багаццем з’яўлялася ўся абшчынна-родавая маёмасць. Пры выкарыстанні жалезных прылад працы ў земляробстве і ў іншых галінах гаспадарчай дзейнасці насельнікі мелі магчымасць лішкі прадуктаў працы абменьваць на іншыя тавары. Рэкі з’яўляліся галоўнымі шляхамі зносін не толькі з блізкімі суседзямі, але і з дальнімі. На Астравеччыне такой ракой з’яўлялася Вілія, злучаная з Нёманам. На землі гродзенскага Панямоння траплялі рымскія імператарскія “імпарты”, у тым ліку сярэбраныя і бронзавыя манеты; знайдзены і скарбы такіх манет. Пра іх ёсьць звесткі ў працах В. Шукевіча, які жыў на суседній з Астравеччынай Лідчыне. Да ведама астраўчан: не выключана, што аналагічныя антычныя скарбы могуць быць выяўлены і тут пад час розных земляных работ на месцах старажытных паселішчаў адпаведнага часу.

Пахавальным абрарам у насельніцтва абшчын, старажытных вёсак Беларусі з’яўляўся індаеўрапейскі абраад крэмациі, які да сённяшніх дзён захаваўся ў многіх народаў, у тым ліку ў Індыі. У дахрысціянскі перыяд ён быў распаўсюджаны ва ўсіх еўрапейскіх народаў. З прыняццем хрысціянства гэты старажытны пахавальны абраад суроўва забараняўся і паступова саступіў месца інгумациі. У жалезны век быў распаўсюджаны бескурганы звычай пахавання і часткова — курганы: над крэміраванымі астанкамі, разам з суправаджаючымі рэчамі матэрыяльной культуры, насыпаліся адпаведных памераў архітэктурна-земляныя збудаванні. Апошняя, у

асноўным, былі харктэрны з сярэдзіны I тыс. н. э. і пазней. Яны захоўваліся пасля прыніцця хрысціянства яшчэ некалькі стагоддзяў. Курганы на Астравеччыне вядомы каля наступных населеных пунктаў: Гудагай, Зязюлька, Лоша, Магуны-Кямелішкі, Палушки, Рызгоры, Сяржанты, Сідорышкі (апошнія вывучаю Я. Звяруга). Звесткі пра такога роду помнікі ёсьць у працах названых вышэй археолагаў.

У тых мясцінах Панямоння, дзе маюцца ў вялікай колькасці валуны, каменні пасляедавіковых адкладанняў, многія з курганоў былі складзены з апошніх (“камennыя курганы”). Пачынаючы з дахрысціянскага перыяду, ямныя пахаванні таксама выкладаліся каменнямі (“камennыя магілы”). У славянскай і прыбалтыйскай гісторыяграфіі шырока распаўсюджаны погляд, што пахаванні з камнямі — прыналежнасць балцкага этнасу, а ў апошні час — што яцвяжскага. Аднак з пазіцыі этнографічных дадзеных такія пахаванні не з’яўляюцца этнавызначальнымі, а нясуць рода-абшчынныя і культава-міфалагічныя рысы.

У заключэнні неабходна сказаць, што выяўленыя на старажытных помніках археалагічныя (старажытнаэтнографічныя) дадзенныя Астравеччыны з’яўляюцца рэшткамі матэрыяльнай культуры — гэта прылады працы, культавых атрыбутаў насельнікаў першбытнаабшчыннага часу і феадальнай эпохі. Такія крыніцы харктарызуецца гаспадарча-эканамічны ўклад людзей старажытных абшчын і родаў.

Святлана Марозава (Палуцкая) (Гродна)

СТАРОНКІ КАНФЕСІЙНАЙ ГІСТОРЫИ АСТРАВЕЧЧЫНЫ (XIV–XIX СТСТ.)

У аддалены астравецкі куток беларускай этнічнай тэрыторыі, дзе славянскае насельніцтва жыло ўперамежку з балцкім, пасля Крэўскай уніі прыйшло хрысціянства ў яго заходнім варыянце. На гэтую зямлю распаўсюдзілася духоўная ўлада Віленскага біскупства, створанага ў 1387 г. Тады ж у Быстрыцы была заснавана каталіцкая парафія і пабудаваны касцёл — адзін з першых у Вялікім Княстве Літоўскім і сёnnяшній Беларусі.

На працягу XIV–XVIII стст. пры актыўным садзейнічанні вярхоўнай улады ў краі асталаўваліся манаскія ордэны аўгусцінцаў (Міхалішкі), дамініканцаў (Астравец), канонікаў рэгулярных (Быстрыца), кармелітаў (Гудагай). Пры падтырмцы мясцовай знаці каталіцкая вера даволі хутка пашырала і ўмацоўвала свае пазіцыі на Астравеччыне. У 1462 г. уладальніца Варнян Мар’яна Сангайлava заснавала там касцёл і плябанію. У 1468 г. Янам Гаштольдам быў закладзены касцёл Казьмы і Дам’яна ў Астраўцы.

Нехта Багдан Андрэевіч з Паніжан фундаваў у 1497 г. драўляны касцёл св. Троіцы у Нястанішках. У 1511 г. віленскі біскуп Ян (дарэчы, з ім быў звязаны Францыск Скарына) выдзеліў фундуш, а калі 1526 г. заснаваў касцёл у Гервятах, а сам маёнтак перадаў ва ўласнасць Віленскай епархii. Да 1522 г. касцёл існаваў у Свіранах. У 1523 г. па загаду караля польскага і вялікага князя літоўскага пабудаваны Крыжаўзвіжанская касцёл у Быстрыцы¹.

Рэфармацыйная завіруха, якая прайшлася па краі ў сярэдзіне XVI ст., часова стрымала троумфальны поступ каталіцызму і касцельнае будаўніцтва. Захопленая пратэстанцкім ідэямі краёвая магнатэзія “перавярнула” на новую веру шэраг храмаў з іх уладаннямі і падданымі. Тады ж “ерэтыкі” адабралі фундуш нястанішскага касцёла. У другой палове XVI ст. староста лідскі, ваявода мінскі, а потым смаленскі, пратэстант Ян Абрамовіч (памёр у 1602 г.), вядомы таксама як апякун знакамітага кальвінскага прапаведніка Андрэя Волана, заснаваў у Варнянах рэфармацыйны збор, шпіталь і школу, якія, пры падтрымцы яго сына — гарачага прыхільніка кальвінізму — Мікалая (памёр у 1650 г.), праіснавалі да сярэдзіны XVII ст.

У канцы XVI — першай палове XVII ст. рэфармацыйная “мода” праходзіць — дзееці і ўнукі зацятых кальвіністаў аднаўляюць пахіснутыя пазіцыі каталіцызму. Прыхільны да апошняга нашчадак варнянскіх Абрамовічаў Самуэль (памёр у 1662 г.) зачыніў збор, закладзены яго дзедам у Варнянах. У 1604 г. свірскі плябан Войцех Кульчынскі вярнуў забраныя кальвіністамі маёнткі нястанішскаму касцёлу². Контррэфармацыя набірала сілу.

Каб зняць на беларуска-ўкраінскіх землях канфесійную напружанасць, што ўзмацнілася ў другой палове XVI ст., і, пераняўшы вопыт каталіцкага заходу, вывесці сваю царкву з крызіснага стану, вышэйшая праваслаўная іерархія пайшла на кампроміс з Ватыканам, аформлены ў 1596 г. у выглядзе Брэсцкай царкоўнай уніі. Уніяцтва пашыралася за кошт праваслаўнага насельніцтва, таму на каталіцкай Астравеччыне яно не атрымала істотнага распаўсюджання.

У 1620 г. віленскія свята-троіцкія базыльяніе набылі ў нейкага Калецкага ўладанне Свіраны (мяркуем, менавіта астравецкія), з-за якога потым вялі шматгадовую цягніну з суседнімі панамі, што на яго прэтэндавалі. На гэтай глебе адбыўся канфлікт, зафіксаваны ў дзённіку манастыра св. Троіцы ў Вільні: “Распешчаныя сяляне ў п’яным стане пад маркай абароны межаў зблі і паранілі паноў Суразаў, з-за чаго адзін з іх памёр, а другога ледзь вылечылі”. Уладжванне гэтага інцыдэнту абышлося свіранскім базыльянам у 4250 тынфаў³. У сваім фальварку яны заснавалі кляштар. Свіранскі базыльянскі кляштар ўказаны на карце сучаснага ва-

тыканскага даследчыка М. Ваўрыка, змешчанай у яго кнізе “Нарис розвитку і стану васіліянскаго чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична рэзвідка” (Рым, 1979).

Матэрыяльны падмурак базыльянскай прысутнасці ў краі, як бачым, быў хісткі. Затое ў XVII–XVIII стст. тут набірае моцы каталіцызм. Уласнік Міхалішак Цыпрыян Бжастоўскі ў 1622 г. заснаваў у сваім уладанні кляштар аўгусцінцаў, а яго сын Павел узвёў у 1653 г. прыгожы касцёл (архітэктар — К. Пенс), склеп якога стаў месцам родавага пахавання. Магнаты Корсакі ў 1616–1618 гг. узвялі ў Астраўцы касцёл і кляштар дамініканцаў. Віленская капітула ў 1671–1690 гг. сваім коштам пабудавала драўляны касцёл у Свіранках. Мазырскі староста Казімір Беліковіч заснаваў у 1710 г. драўляны храм у Слабодцы. Магнат Война фундаваў у 1764 г. кляштар кармелітаў і касцёл Маці Божай у Гудагаях. У 1749 г. ксёндз П. Ядлінскі збудаваў новы драўляны касцёл у Нястанішках. У 1767–1769 гг. двухвежавы барочны касцёл — фундацыя Мар’яны з роду Абрамовічаў і работа архітэктара А. Казакоўскага — упрыгожыў Варняны (сама фундатарка пахавана пад яго ганкам). У 1781 г. у Кямелішках генералам Станіславам Прушынскім закладзены драўляны храм. У 1785–1787 гг. вымуравалі касцёл астравецкія дамінікане. У 1786 г. драўляны касцёл у Клюшчанах заснаваў Ян Корсак. У сярэдзіне XVIII ст. [? — Рэд.] пабудаваны Георгіеўскі касцёл у в. Варона⁴.

Паводле звестак даследчыка Віленскага біскупства Я. Курчэўскага, у 1781–1828 гг. у Астраўцы, Быstryцы, Варнянах, Гервятах, Кямелішках, Міхалішках, Свіранах працавалі парафіяльныя і прыкляштарныя школы. Да гэтых парафій было тады прыпісаны 25 тыс. чалавек⁵.

Уключэнне краю ў склад Расійскай імперыі спачатку істотна тут не пайплывала на канфесійную сітуацыю. Але нацыянальна-вызваленчыя паўстанні, што ўспыхвалі на жыцці кожнага пакалення (1794–1795, 1830–1831, 1863–1864 гг.) прымусілі ўрад перагледзець сваю рэлігійную палітыку ў “Паўночна-заходнім краі”. Стаўка была зроблена на праваслаўе. На яго ўскладаліся надзеі ў прывядзенні неспакойных ускрайнім расіянамі. У 1839 г. была ліквідавана уніяцкая царква, яе прыходы і манастыры пераvodзіліся пераважна ў праваслаўе.

Рашучы наступ на каталіцызм пачынаецца пасля падаўлення паўстання пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага. Масавым пераводам “просталюдзінаў” у пануючу веру азnamенавалася паўтарагадовае кіраўніцтва “Паўночна-заходнім краем” К. Кауфмана — пераемніка сумнавядомага М. Мураўёва. У 1865–1866 гг. былі перароблены на праваслаўныя цэркви касцёлы ў Астраўцы, Быstryцы. Вось як пра гэта пісаў, напрыклад, у сваіх мемуарах літоўскі мітрапаліт І. Сямашка: “Асвечана царква з касцёла ў мястэч-

ку Быстрыца, дзе далучаны да праваслаўя да 800 душ. Вось і новы прыход, і царква тут каменная — алтаром на ўсход. Выправадзілі адтуль і ксянда, а на яго месцы жыве праваслаўны святар”⁶.

Але каталіцызм як традыцыйная рэлігія мясцовага насельніцтва захаваў сваё дамінуючае становішча ў краі, хоць і панёс значныя страты. У другой палове XIX — пачатку XX стст. былі адноўлены ці дабудаваны касцёлы ў Кямелішках (1900), Клюшчанах (1877), Варнянах (1880, 1909). Узводзіцца новая святыня ў Гервятах (1903)⁷.

У 80—90 гг. мінулага стагоддзя каталіцкая парафія Астрравеччыны мелі наступную колькасць парафіян: у Гервятах — 7400, Варнянах — 4300, Кямелішках — 3230, Свіранах — 4586, Нястанішках — 4415. У Завідзінентах тады быў 271 католік, Жукойнях — 315, Супранентах — 304, Рымдзюнах — 28, Некрашунах — 113 і г. д. Праваслаўных налічвалася: у Варнянах — 13, Некрашунах — 5, Кямелішках — 4 чалавекі. У 1895 г. да царквы ў Быстрыцы іх было прыпісана 1482 чалавекі, у Астраўцы — 551⁸.

Такім чынам, Астрравеччына ўпісваецца ў агульны канцэкт царкоўна-рэлігійнага развіцця паўночна-заходняга, сумежнага з Літвой, рэгіёна Беларусі ў XIV—XIX стст., але рэзка контрастуе на фоне канфесійнай гісторыі ўсёй астатнай Беларусі.

¹ Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1988. С. 357—358; Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1993. Т. 4. С. 439; Jankowski Cz. Powiat Oszmiański. Ptib., 1898. Т. 3. С. 217; Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie. Wilno, 1912. С. 176—177, 185—186, 206; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Т. 1. С. 510; Т. 2. С. 565; Т. 7. С. 115; Т. 13. С. 940.

² Aftanazy R. S. 439—440.

³ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Вильна, 1874. Т. 10. С. 261, 307, 324, 332.

⁴ Архітэктура Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1993. С. 58, 105, 106, 189, 348; Aftanazy R. S. 218, 440—445; Jankowski Cz. Т. 3. С. 153; Kurczewski J. S. 185—187, 207, 208; Słownik geograficzny. Т. 2. С. 904; Т. 4. С. 43; Т. 13. С. 940.

⁵ Kurczewski J. S. 288—292.

⁶ Записки Йосифа, митрополита Литовского. СПб., 1883. Т. 3. С. 444, 446.

⁷ Архітэктура Беларусі. С. 145, 178, 240; Гісторыя беларускага мастацтва: У 6 т. Мн., 1989. Т. 3. С. 178; Kurczewski J. S. 208.

⁸ Słownik geograficzny. Т. 1. С. 510; Т. 4. С. 43; Т. 7. С. 78, 115; Т. 10. С. 97; Т. 11. С. 591, 714; Т. 13. С. 940, 947; Т. 14. С. 492, 842; Памятная книжка Виленской губернии на 1896 год. Вильна, 1895. Ч. 2. С. 9.

Герман Брэгер (Мінск)

КАЛЬВІНСКІ ЗБОР У ВАРОНЕ

Кальвінізм, пранікаючы на тэрыторыю Вялікага Княства Літоўскага, распаўсюджваўся ў першую чаргу сярод перадавога і найбольш адукаванага саслоўя таго часу — шляхты, асабліва сярод яе вярхоў, магнатаў. Прымаючы кальвінізм і жадаючы як мага лепш задаволіць свае духоўныя патребы, а таксама распаўсюдзіць новае рэлігійнае вучэнне сярод насельніцтва, многія паны фундавалі і ўзводзілі кальвінскія зборы ў сваіх сядзібах. Часта старыя каталіцкія касцёлы пераасвячаліся ў новыя храмы, куды запрашаліся пратэстанцкія святары.

У майм даследаванні пойдзе гаворка пра вядомы факт існавання ў канцы XVI – першай палове XVII стст. кальвінскага збору ў мястэчку Варняны былога Віленскага павета і ваяводства (ципер вёска ў Астравецкім раёне), пра пэўную блытаніну па гэтаму факту ў гістарычнай літаратуры, а таксама пра вылучаную аўтарам гіпотэзу аб існаванні кальвінскага храма ў суседній з Варнянамі Вароне (будынак яго захаваўся да сённяшняга дня).

У 1462 г. у сваім маёнтку Варняны пані Марына, удава пана Сангайлы, паводле таставанта мужа заснавала і надзяліла багатымі фундушамі каталіцкі касцёл у імя Божага Цела, Дабравешчання, апостала Пятра і святой Марыны¹. У канцы XV ст. Варняны, аднак, перайшлі ва ўласнасць князёў Свірскіх, адзін з якіх, віленскі канонік і варнянскі плябан, князь Андрэй Свірскі ў 1508 г. аднавіў заняпалы касцёл і запісаў яму новы фундыш². Пасля яго смерці ў 1511 г. амаль да канца XVI ст. Варнянамі валодалі прадстаўнікі вядомага у ВКЛ роду Осцікаў. Апошні ўласнік Варнян з гэтага роду Грыгорый Юр'евіч Осцік быў пакараны смерцю ў 1580 г. за дзяржаўную зраду, а яго маёнткі — канфіскаваны ў карысць каралеўскага скарбу.

Неўзабаве кароль польскі і вялікі князь літоўскі Стэфан Баторый падараваў за ваенныя заслугі Варняны віленскаму войскаму Яну Абрамовічу, які зрабіў гэты маёнтак галоўнай рэзідэнцыяй свайго роду. Ян Абрамовіч займаў высокія пасады ў дзяржаўным апараце ВКЛ: з 1593 г. быў мінскім ваяводам, а з 1596 г. — смаленскім. Па веравызнанню ён падзяляў вучэнне Кальвіна і садзейнічаў распаўсюджванню пратэстантызму ў краіне, што было адзначана ў прамове на яго пахаванні ў 1602 г., апублікованай у пачатку XVII ст. У кальвініста Яна Абрамовіча натуральна ўзнікала жаданне пабудаваць пратэстанцкі храм у сваёй сядзібе Варняны.

Пра гэта згадваюць розныя аўтары³. І. Курчэўскі адзначыў нават, што ў канцы XVI – першай палове XVII стст. у Варнянах існаваў толькі кальвінскі збор, які ў 1654 г. пераасвяцілі ў каталіцкі касцёл, аднак у дадатках да сваёй кнігі ён ужо не гаварыў пра перабудову ў канцы XVI ст. старога кас-

цёла на новы храм у сувязі з адсутнасцю пацвярджаючых гэта дакументаў, а спасылаўся на прывілей віленскага біскупа 1654 г., які знаходзіўся ў архіве Віленскай капітулы і даваў уласніку Варнян Самуэлю Абрамовічу, што перайшоў з кальвінізму ў каталіцтва, права калятарства Варнянскага касцёла, яго рамонт і аздабленне⁴.

Усе даследчыкі гісторыі кальвінізму ў ВКЛ таксама сцвярджалі, што пры новым кальвінскім храме ў Варнянах Ян Абрамовіч заснаваў школу для дзяяцей шляхты і шпіталь для хворых і бедных. Сам фундацыйны дакумент не знайдзены (відаць, не захаваўся), і ўсе аўтары спасылаюцца на згаданую вышэй прамову (“Арацыю”) на пахаванні фундатара, цытата з якой прыведзена ў Ю. Лукашэвіча.

Факт існавання кальвінскага збору ў Варнянах не аспрэчваецца, таму што ў архіве Віленскага евангелічна-рэфармацкага сінода ёсьць дакументы, у якіх фігуруюць варнянскія кальвінскія святары — напрыклад, у 1612 г. кс. Путойскі (пра гэта згадвае Г. Мэрчынг). Але і каталіцкі касцёл у Варнянах працягваў існаваць, хаця, відаць, яго дзейнасць заняпала, таму што фундушы былі перададзены кальвіністам.

І ёсё ж аўтарам гэтых радкоў у ДГА Літвы быў знайдзены аўтэнтычны дакумент 1593 г., у якім згадваюцца школа і шпіталь пры Варнянскім касцёле. Гэта — ліст Яна Балеслававіча Свірскага, якім ён пераўступае калятарская праўныя сваіх продкаў-католікаў на Варнянскі касцёл Яну Абрамовічу: “Я, Ян Балеславович Свирский, (...) видячи, что Ян Абрамович на Ворнянах (...) в имении своем Ворнянах в плебании и костеле Ворнянском наданя дает и заховывает его и школу для шляхецких детей основал и фундовал, хотячи я быть участником хвалы Божей дарую и записую пану Абрамовичу подаване мое отчистое вечное, от продков належачое, до плебании и алтарии Свиранской, также и до плебании Ворнянской (...), что и тестаментом своим тоже записал”⁵. (Выдзелена мною. — Г. Б.). У дакументце канкрэтна не азначана канфесійная належнасць Варнянскага касцёла, аднак у той час пра новыя храмы непасрэдна гаварылася як пра “кальвінскія зборы” або “евангеліцкія касцёлы”, каб падкрэсліць іх адрозненне ад храмаў пануючай каталіцкай рэлігіі. У згаданым жа дакументце, дзе гаворыцца пра старажытныя калятарская праўныя менавіта на каталіцкіх храмах, несумненна было б канкрэтна падкрэслена кальвінісцкая належнасць Варнянскага касцёла, калі б ішла размова пра збор. Таму з вялікай верагоднасцю можна сцвярджаць, што школа была заснавана Абрамовічам менавіта пры каталіцкім храме ў Варнянах.

Абмежаваная колькасць вядомых аўтару аўтэнтычных дакументаў канца XVI – пачатку XVII стст. пра Варняны не дазваляла цалкам аднавіць гісторыю варнянскіх храмаў (як каталіцкага, так і кальвінскага) у згаданы перыяд. Дакладна нельга пакуль сказаць, ці працягваў дзейнічаць заняд-

баны каталіцкі касцёл у пачатку XVII ст. пры кальвіністах Абрамовічах, ці ўсё ж на кароткі час спыніў сваё існаванне. Вядома толькі, што віленскі біскуп Абрам Война прызначыў плябанам Варнянскага касцёла ксяндза Войцеха Жабінскага, які ўзвёў новы будынак плябаніі пры касцёле і дабіўся для яе ад кальвініста Мікалая Абрамовіча, мсціслаўскага кашталяна, сына Яна Абрамовіча, дадатковага фундуша.

Прызначэнне новага каталіцкага плябана ў Варняны адбылося каля 1635 г., пра што сведчыць факт, апісаны архітэктарам С. Лёрэнцам у артыкуле пра Варняны⁶. Вывучаючы інвентары Варнянскага касцёла за XIX ст., у адным з іх ён адшукаў згадку пра дэкрэт Галоўнага духоўнага tryбунала ВКЛ 1635 г. у судовай справе паміж кс. Жабінскім і Абрамовічам, паводле якога пабудовы і фундышы былі аддадзены адноўленаму (ці вернутаму?) касцёлу пасля скасавання кальвінскіх капліц. Тэкст дэкрэта пакуль не знайдзены, а кароткі запіс у інвентары не дае поўнага ўяўлення пра падзеі, якія тады адбываліся. Зразумела толькі, што ў 1630-я гг. пачаўся заняпад кальвінскага храма і адраджэнне каталіцкага касцёла ў Варнянах.

Аднак у літаратуры фігуруюць нешматлікія звесткі пра кальвінскі збор у Варнянах і пасля згаданага вышэй дэкрэта 1635 г. Гэта тлумачыцца тым, што даследчыкі атаясамляюць з Варнянамі Абрамовічай навакольныя маёнткі, якія ў той перыяд наслілі туую ж назуву — Варняны. Так, пад гэтай назвай вядомы з XV ст. даволі вялікі маёнтак, які да сярэдзіны XIX ст. належалі старожытнаму роду Чыжоў (у дакументах XVI ст. — Чыжэвічай), а з сярэдзіны XVII ст. ён згадваецца таксама і пад называй Варона (цяпер гэта вёска ў 3 км ад Варнян). Г. Мэрчынг у сваім даследаванні прыводзіць факт, што ў 1638 г. пані Галаўнёва Саковічайна запісала 2000 злотых на мураванне збору ў Варнянах. Вывучаючы дакументы, знайдзеныя ўказанным аўтарам, можна зрабіць высьнову, што гаворка, хутчэй за ўсё, ішла пра будаўніцтва мураванага храма ў маёнтку Варона, які ў той час у дакументах фігураваў пад называй Варняны. Так, у тастаманце віленскага столньніка Яна Казіміра Чыжа (1696) гаворыцца, што ў закладзе знаходзіцца яго дзедзічны маёнтак Варняны, дзе раней быў мураваны евангеліцкі збор, ператвораны цяпер у каталіцкі касцёл віленскім біскупам Канстанцыям Казімірам Бжастоўскім. Будучы ўжо католікам, Ян Чыж завяшчаў сваім нашчадкам запісць у фундуш гэтаму новаасвечанаму касцёлу фальварак Нарушэвічы пасля выкупа яго з закладу⁷. З судовага дэкрэта 1777 г. удалося высветліць, што маёнткі Варона, дзе быў мураваны евангеліцкі касцёл, Кулішкі-Варонны і Трокенікі Я. К. Чыж у 1680 г. аддаў у заклад за 28 000 злотых рэферэндару ВКЛ Цыпрыяну Паўлу Бжастоўскаму⁸.

Мяркуючы па цытаце ў дэкрэце, у тэксце закладнога дакумента, верагодна, фігураваў збор, а вывучэнне гэтага дакумента дазволіла б пац-

вердзіць нашы меркаванні. Закладны дакумент быў унесены 21 красавіка 1681 г. у метрыку канцылярыі вялікага князя літоўскага (т. зв. Літоўскую метрыку), аднак у адпаведных кнігах запісаў Метрыкі аўтарам ён не знайдзены. Справа ў тым, што частка архіва, захопленая шведамі ў час Паўночнай вайны, загінула ў Балтыйскім моры. Відаць, такі ж лёс напаткаў і згаданы дакумент.

Тады ж, у 1680 г., былі складзены інвентары трох закладных маёнткаў, аднак цяпер вядомы толькі адзін — маёнтка Трокенікі. Магчыма, у страчаным інвентары маёнтка Варняны (Варона) было і апісанне кальвінскага збору. Тым не менш, і дакументы, якія ёсць у наяўнасці, сведчаць пра існаванне мураванага кальвінскага храма ў Вароне Чыжоў.

Па смерці Ц.-П. Бжастоўскага (1688) заклад Вароны перайшоў у спадчыну аднаму з яго сыноў — віленскаму біскупу Канстанціну Бжастоўскому, які, будучы заўзятym католікам, не мог змірыцца з існаваннем іншавернага храма ў сваіх уладаннях і неўзабаве пераасвяціў яго ў каталіцкі касцёл, філіяльны ў дачыненні да Варнянскага касцёла.

На архітэктуру Георгіеўскага касцёла ў Вароне звярнуў увагу яшчэ ў 1930 гады прафесар Марыян Маралёўскі, які ў сваёй манографіі па-раўнаў атык Варонскага касцёла з рэнесансна-барочным атыкам касцёла ў Рыконах (Літва), пабудаванага ў сярэдзіне XVII ст.⁹ Ён растлумачыў з'яўленне такога атыка ў касцёлах на тэрыторыі ВКЛ уплывам кракаўска-люблінскай архітэктуры Польшчы, бо фундатары гэтых касцёлаў былі ў сваяцкіх сувязях з працтваўнікамі польскіх родаў указанага рэгіёна. Але і М. Маралёўскі, натуральна, не змог канкрэтна датаваць пабудову храма ў Вароне, не маючы ніякіх дакументаў, і дакладна растлумачыць рэнесансную стрыманасць яго архітэктуры, уласцівую зборам у ВКЛ.

Аднак думка аўтарытэтнага гісторыка архітэктуры Марыяна Маралёўскага не была заўважана сучаснымі даследчыкамі і не з'явілася падставай для крытычнага асэнсавання архітэктуры храма ў Вароне. У артыкуле пра Георгіеўскі касцёл у Вароне архітэктар А. Міцянін памылкова датаваў храм сярэдзінай XVIII ст., а яго архітэктурны стыль вызначыў як позняе барока¹⁰, хаця тут кідаецца ў вочы строгае рэнесансна-раннебарочнае афармленне галоўнага фасада. Мабыць, А. Міцяніна ўвёў уzmanінне познебарочны роспіс алтара, унутраных паверхняў сцен і столі касцёла, выкананы, відаць, у другой палове XVIII ст.

Усе прыведзеныя вышэй факты і дакumentы сведчаць пра існаванне ў вёсцы Варона Астравецкага раёна храма, які быў пабудаваны ў першай палове XVII ст. як кальвінскі збор і пераабсталяваны ў каталіцкі касцёл ужо ў канцы XVII ст. Цікавая ў гісторычным і архітэктурным плане культиваваная пабудова, адна з самых старажытных на тэрыторыі Астравеччыны і

адна з нямногіх такога роду ў Беларусі, не вывучаная ў належнай меры ні гісторыкамі, ні архітэктарамі, цяпер знаходзіцца ў вельмі дрэнным стане. Вонкавая атынкоўка сцен у многіх месцах паадвальвалася, дах і столь поў-насцю разбураны, апісаны ў “Зборы помнікаў гісторыі і культуры Беларусі” роспіс алтара, сцен і столі практычна знік. Неабходна тэрмінова рас-пачаць рэстаўрацыю цікавага і сапраўды унікальнага помніка рэнесанснай і раннебарочнай архітэктуры. Неабходна таксама працягваць пошук даку-ментаў канца XVI – пачатку XVII стст., якія могуць асвятліць гісторыю Варнян, Вароны і іх храмаў. Але для гэтага патрэбна падтрымка спонса-раў і іншых зацікаўленых асоб, таму што ўказаныя дакументы знаходзяцца цяпер за мяжой, у архівах і бібліятэках Літвы.

¹ Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezyi Wileńskiej. Kraków, 1948. T. 1 (1387–1507). S. 273.

² ДГА Літвы, ф. 525, вол. 8, спр. 1566, л. 5.

³ Łukaszewicz J. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. Poznań, 1843. Nr 2. S. 152; Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska... Warszawa, 1846. T. 3. S. 211; Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego... Warszawa, 1893. T. 13. S. 940 – 941; M[erczyng] H. Zbory i senatorowie protestanccy w Dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1904. S. 103.

⁴ Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie... Wilno, 1912. S. 176, 612.

⁵ ДГА Літвы, ф. 525, вол. 8, спр. 395, л. 53.

⁶ Lorentz St. Worniany // Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilno, 1938/39. T. 3. S. 340–344.

⁷ НАБ. ф. 1776, вол. 1, спр. 6, л. 177.

⁸ Тамсама, ф. 1767. вол. 1, спр. 79, л. 499 адв. – 500.

⁹ Morelowski M. Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej... // Prace i materiały. T. 3. S. 113–115.

¹⁰ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Гродзенская вобласць. Мн., 1986. С. 88.

Ігар Усціменка (в. Міхалішкі Астравецкага р-на)

У КОЖНАГА З НАС — СВАЕ МІХАЛІШКІ

Неяк у прыватнай гутарцы адзін гісторык-беларус сказаў: “У нас ніколі не было сваёй гісторыі. Мы заўсёды былі пад кімсьці — Літвой, Польшчай, Расійскай імперыяй, Савецкім Саюзам. Таму наша гісторыя — гэта толькі невялікая і не самая цікавая частка гісторыі гэтых краін...”

Якая яскравая памылковасць! Як жа трэба не паважаць сваю зямлю, свой народ, каб вынесці такі “гістарычны прысуд”!.. Жыщё распарадзіла-

ся так, што сам я, рускі, ураджэнец Растоўскай вобласці, ажаніўся з беларускай і застаўся жыць у Міхалішках. Цяпер я выкладаю тут у сярэдняй школе, займаюся краязнаўчай работай. І як спецыяліст, бяру на сябе сме́ласць сцвярджаць, што гісторыя Беларусі выключна цікавая, насычаная падзеямі і своеасаблівая. Гэта я хачу праілюстраваць на прыкладзе не буйнога горада, не старажытнага замка, а звычайнай вёскі, дзе я жыву. Такіх вёсак у Беларусі — тысячы, і ў кожнай з іх — свая вялікая гісторыя. Толькі мы яе не ведаем, таму што не цікавімся.

Паселішча Міхалішкі ўзнікла ў канцы XV ст. Спачатку яно мела назыву Вілія і належала князям Радзівілам, затым атрымала новую назуву па прозвішчу новых гаспадароў паноў Міхальскіх.

Інвентар (апісанне) 1528 г. сведчыў, што Міхалішкі ў той час налічвалі 71 двор. Сяляне павінны былі плаціць Радзівілам чынш сенам, рыбай, дрывамі, а таксама паставляць 420 віленскіх бочак жыта (прыкладна 7560 пудоў).

Зручнае размяшчэнне на перакрыжаванні сухапутнага тракта Палацк — Вільня і воднага шляху па Віліі садзейнічала хуткаму развіццю сяла. Вядома, што ў канцы XVI ст. польскі кароль Стэфан Баторый, адпраўляючыся ў паход супраць Івана Грознага, на плытках вёз гарматы ўверх па Віліі да Міхалішак.

У 1604 г. Міхалішкі былі куплены ў Міхальскіх палкоунікам літоўскіх войскаў Янам Бжастоўскім. Найбольшае развіццё вёска атрымала пры яго сыне Цыпрыяне Бжастоўскім, чалавеку з цікавай біяграфіяй, які нарадзіўся ў Міхалішках у 1612 г. Цыпрыян вучыўся ў Віленскай акадэміі, затым быў на дыпламатычнай службе пры двары Альбрэхта Радзівіла, узнічальваў польскае пасольства на перамовах з Маскоўскай дзяржавай пасля руска-польскай вайны 1654—1667 гг. Пры яго актыўным удзеле быў заключаны Andrussaўскі мір 1667 г. У далейшым Цыпрыян Бжастоўскі тройчы ўзначальваў пасольствы ў Москву, карыстаўся павагай рускіх цароў Міхаіла Фёдаравіча і Аляксея Міхайлавіча. Першы падарыў Цыпрыяну багата ўпрыгожаны абрэз Багародзіцы.

У 1653 г. Цыпрыян Бжастоўскі ўзвёў ў Міхалішках касцёл у імя святога Міхала і запрасіў манахай-аўгустінцаў. Касцёл быў пабудаваны ў стылі барока майстрам-архітэктарам К. Пенсам. Для яго афармлення быў запрошаны італьянскі мастак П'етра Перэці, які раней афармляў віленскі сабор святых Пятра і Паўла. Разам з ім працавалі і мясцовыя майстры, у прыватнасці, Жалевіч. Касцёл быў багата ўпрыгожаны скульптурамі, барэльефамі і гарэльефамі, у іх ліку — Ісус і Марыя Магдаліна; выявамі Хрыста, анёлаў, апосталаў, галоў драконаў, сірэн і іншых фантастычных істот. У свой час найбольш каштоўнымі з'яўляліся абразы “Святая сям’я” ў сярэбранай і залатай аправе (пачатак XVII ст.) і “Маці Божая Ружанцовая” (пачатак

XIX ст.). Меўся апраўлены ў срэбра і каштоўныя камяні абрэз святой Кацярыны з рускімі надпісамі — трафей Бжастоўскіх з часоў вайны Рэчы Паспалітай з Москвой 1612 г. Пад касцёлам знаходзіліся катакомбы з трунамі Бжастоўскіх, абрабаванымі ў пачатку XIX ст.

Сын Цыпрыяна, Канстанцін Бжастоўскі, вылучаўся рэакцыйнасцю. Ён атрымаў адукцыю ў Рыме і, стаўшы віленскім біскупам, насаджаў рэлігійны фанатызм. Па яго загаду быў закаваны ў ланцугі беларускі атэіст Казімір Лышчынскі, які напісаў трактат “Аб неіснаванні Бога”, а затым быў спалены на каstry. Канстанцін вёў міжусобныя войны з іншымі магнатамі. Ён пакінуў пасля сябе некалькі кніг па тэалогіі.

Апошняя з Бжастоўскіх праславіліся толькі празмернай скупасцю.

У 1669 г. Міхалішкі карысталіся прывileямі: новыя пасяленцы на працягу 10 гадоў не плацілі падаткаў, жыхары мелі свой суд, маглі праводзіць на год чатыры кірмашы. Гэта прываблівала ў Міхалішкі новых пасяленцаў. Аднак занявленне сялян і павелічэнне падаткаў працягвалася. У 1692 г. жыхары суседніх вёсак Маркуны і Чэхі “праявілі непаслушэнства і значны бунт супраць двара” — узняліся на паўстанне супраць Радзівілаў і іх арандатора шляхціца Падгарскага. Пасля задушэння паўстання на жыхароў быў накладзены штраф у памеры 250 злотых.

У Міхалішках пабываў Пётр I. Адбылося гэта ў час Паўночнай вайны, 6 ліпеня 1705 г. У “Гісторыі Пятра” А. Пушкіна запісана: “Пётр сабраўся ехаць у Польшчу, але 5 мая захварэў ліхаманкай і паспей выехаць не раней, чым у канцы мая. Па дарозе да Полацка, аглядаючы сад і касцёл у мястэчку Міхалішкі, у пана Бжастоўскага, атрымаў ён паведамленне, што шведы морам і сухім шляхам ідуць на Пецярбург. Пётр накіраваў туды Меншыкава, але той хутка вярнуўся, даведаўшыся па дарозе, што шведы ўжо прагнаны”.

З часоў Паўночнай вайны пра наваколле Міхалішак захавалася яшчэ адно паведамленне. Каля вёскі Відзюны, у сямі кіламетрах ад Міхалішак, рускія разбілі атрад шведаў. Былі звесткі, што шведы пасля няўдалага бою закапалі тут вайсковую казнью. Пан Котвіч, уладальнік Міхалішак у XIX ст., меў план месцазнаходжання гэтага скарбу, праводзіў шмат раскопак, але так нічога і не знайшоў.

У канцы XVIII – пачатку XIX стст. Расія вяла амаль безуспешныя войны, якія адбіліся на становішчы Міхалішак. У 1795 г., пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай, успыхнула паўстанне на чале з Тадэвушам Касцюшкам. На яго задушэнне былі накіраваны войскі пад камандаваннем А. Суворава. Пад Міхалішкамі тады стаялі атрады палкоўніка Дзеева, якія аблкладалі кантыбуцыйяй паўстанцкія вёскі. Дзееву, як паведамлялася ў дакументах, даводзілася пррабівацца праз натоўпы ўзброеных сялян. Яго жорсткія дзеянні ў дачыненні да мясцовага насельніцтва выклікалі асуджэнне Суворава.

У 1812 г. праз Міхалішкі двойчы пракочвалася вайна: першы раз летам, калі напалеонаўскія войскі ішлі на Москву, другі раз — позняй восенню, калі разбітый часці французскай арміі адступалі; паводле некаторых крыніц, тут пабываў Напалеон. Быў разбураны панскі маёнтак і разрабаваны катакомбы з трунамі Бжастоўскіх. У лясах партызанілі сяляне, а праз Міхалішкі рухаліся рускія войскі Барклая дэ Толі і Дохтурава. Сярод іх быў Вікенцій Равінскі, мажлівы аўтар беларускай паэмы “Энеіда навыварат”.

19 лютага 1861 г. Аляксандр II падпісаў “Палажэнне аб сялянях”, якія з гэтага часу рабіліся вольнымі. Аднак зямля па-ранейшаму заставалася ў руках землеўласнікаў, сяляне за мізэрныя зямельныя надзеі былі вымушаны выплочваць вельмі вялікі выкуп. Гэта быў самы сапраўдны рабунак, і сяляне адказвалі на яго паўстаннямі. 15 сакавіка 1861 г. новы гаспадар Міхалішак пан Котвіч зачытаў “Палажэнне” перад жыхарамі, але тыя заявілі, што больш не будуць адбываць паншчыну. Справа аб хваляваннях у Міхалішках дайшла да віленскага генерал-губернатара Назімава. Грамадзянскі губернатар Паходнік паведаміў яму, што на месца быў накіраваны земскі спраўнік, які спрабаваў пераканаць сялян у неабходнасці слухацца, але тыя адмовіліся. Хваляванне з Міхалішак перакінулася на суседнія Турлы, Варняны, Дубнікі. Паходнік прасіў накіраваць у гэтыя вёскі роту Лібаўскага пяхотнага палка. Адбылося сутыкненне паўстанцаў з салдатамі. Калі паручык Тышкевіч і прыстаў Манцэвіч загадалі адлупцаваць розгамі аднаго селяніна, на выручку да яго кінулася больш як 150 аднавяскоўцаў. “Дваровы чалавек” Вінцук Васілёнак угаворваў сялян пайсці на Тышкевіча з сякерамі, аднак быў арыштаваны. З вялікімі намаганнямі хваляванні ўдалося задушыць.

У 1863 г. у вёсцы Зулова стыхійна сабраўся атрад з сялян. 15 лютага ён захапіў Жукойні і Міхалішкі. Тут на сходзе быў зачытаны антыўрадавы маніфест, спалены царскі партрэт і афіцыйныя паперы. Паўстанцы накіраваліся да Варнян, але за імі ўжо ішлі салдаты Кіеўскага пяхотнага палка. “У Жукойніх яны спалілі хаты сялян, якія спачувалі інсургентам”. Гэтыя ж салдаты ўстроілі засаду на паўстанцаў, якія ад Варнян ішлі на Смаргонь. Трапіўшы ў акружэнне, змагары ўсё ж здолелі з яго вырвацца, згубіўшы толькі аднаго чалавека. Яны пераправіліся праз Вілію і часова самарапусціліся.

Новы ўздым паўстанцкага руху адбыўся ў маі 1863 г. Узначалілі яго Густаў і Леан Чаховічы. Густаў узначаліў атрад са ста чалавек і 6 чэрвеня пачаў дзеянні каля Міхалішак. На працягу лета паўстанцы партызанілі ў Дубніцкіх лясах, аднак са Свянцян сюды ўжо рухаліся царскія войскі пад камандаваннем Своева. 28 жніўня сяляне ўступілі ў бой з двумя атрадамі пяхоты, 80 драгунамі і 40 казакамі. Толькі герайзм “тыльной варты” (ар’ергарда) пад камандаваннем Кароля Ясевіча дазволіў інсургентам пазбегнуць паражэння.

Паўстанне было задушана, але рэвалюцыйныя традыцыі ў Міхалішках не забываліся. Пацвярджэннем таму сталі падзеі 9 студзеня 1906 г. Напярэдадні паліцыйскі вартайнік Клінцэвіч атрымаў паведамленне, што ў Міхалішках прыехала каля 20 чалавек рабочых — членаў РСДРП — з Вільні, Смаргоні і Свіра. Да іх далучыўся беспрацоўны міхалішскі настаўнік Гірш Каварскі. 9 студзеня, у гадавіну “Крывавай нядзелі”, гэтая людзі выйшли на дэманстрацыю. У ёй удзельнічала каля 50 чалавек на чале з Каварскім, краўцом Вайнштэйнам, кацельшчыкам Гайкоўскім і іншымі. Спраба Клінцэвіча разагнаць дэманстрацыю ўгаворамі і пагрозамі ні да чаго не прывяла. Справа супраць дэманстрантаў была перададзена ў Віленскую судовую палату. Аднак Каварскі і Гайкоўскі на суд не з'явіліся, а Вайнштэйн быў апрайдуны.

У гады Першай сусветнай вайны Міхалішкі і ўвесь Астравецкі раён былі акупаваны кайзераўскімі войскамі. Фронт праходзіў у раёне Смаргоні, у Міхалішках жа былі толькі тылавыя часці. Пра гэта нагадваюць экспанаты, якія захоўваюцца ў нашым школьнім музеі.

18 сакавіка 1921 г. у Рызе быў падпісаны мірны дагавор паміж Савецкай Расіяй і Польшчай. Згодна з ім, тэрыторыя Заходняй Беларусі, у тым ліку і Міхалішкі, увайшла ў склад Польскай дзяржавы. На Астравеччыне, як і ў многіх іншых раёнах Заходняй Беларусі, дзеянічалі падпольныя ячэйкі КПЗБ. Міхалішскую ячэйку ўзначальвалі Іван Лукша і Іосіф Гражуль, актывістамі ж былі Рамуальд Маціеўскі, Іосіф Бяляўскі, Франц Бублевіч. Члены КПЗБ вялі камуністычную пропаганду сярод насельніцтва, распаўсюджвалі лістоўкі. Лукшу выдаў польскай дэфензіве яго племеннік. Аднак камуністу ўдалося збегчы з камеры смяротнікаў у Францыю. Там ён стаў членам французскай кампартыі, удзельнікам Супраціўлення. У 1947 г. ён вярнуўся на Радзіму з партыйным белетам, падпісаным Марысам Тарэзам.

1 верасня 1939 г. з нападам Германіі на Польшчу пачалася Другая сусветная вайна. Падзеі таго часу разглядаюцца мною асобна, у тэксце на рускай мове.

Эдуард Зайкоўскі (Мінск)

РЭЛІКТЫ ЯЗЫЧНІЦТВА НА АСТРАВЕЧЧЫНЕ

Астравецкі раён, размешчаны на сумежжы славян і балтаў, з'яўляецца тым месцам, дзе найбольш доўга захоўваліся рэшткі язычніцтва (паганства). Калі у пайднёвай і цэнтральнай частках Беларусі хрысціянства стала афіцыйнай рэлігіяй з канца X ст., то на паўночным заходзе нашай краіны,

які не ўваходзіў у склад усходнеславянскіх дзяржаўных утварэнняў, на працягу яшчэ чатырох стагоддзяў пануючай рэлігіяй заставалася паганства. Толькі пасля Крэўскай уніі 1385 г. тут начало пашырацца каталіцтва. Але нават для досыць павярхойнай хрысціянізацыі насельніцтва краю спатрэбіўся даволі працяглы час. Перажыткі ж язычніцтва ў духоўнай культуры і кульставыя аб'екты захаваліся да нашага часу.

Яшчэ некалькі дзесяцігоддзяў назад каля в. Валэйкішкі Трокеніцкага сельсавета ляжал камень, пра які захавалася паданне, што там калісьці жыў цмок Вяль. Гэты цмок перакідаў валун, а таксама забіраў у сялян жывёлу. Адзін селянін задумаў знішчыць страшыдла. Дзеля гэтага ён напхаў шкуру авечкі смалой і серкай і падсунуў цмоку. Вяль праглынуў гэту прынадбу, потым дзіка зароў і здох. Ягоны роў пачуў у Krakаве цмок Krak, які таксама зароў і здох.

Імя Вяль, несумненна, паходзіць ад індаеўрапейскага корана *uel-*, які звязаны з абазначэннем замагільнага свету, а таксама міфалагічнага персанажа, які з'яўляецца праціўнікам Бога Грому¹. З гэтым коранем звязваюцца такія імёны міфалогіі, як старажытныіндыйскі Вала — дэман, што хавае ў пячоры ўкрадзеную жывёлу, славянскі “скотий бог” Вялес (Велес), балцкія Велс — бог замагільнага царства і жывёлы, Велняс — праціўнік Грамавіка, выкрадальнік жывёлы. Адным з уласабленняў Вялеса лічыўся змей (цмок). Велняс хаваецца ад праследавання, ператвараючыся ў камень, дрэва або жывую істоту. Значная частка кульставых камянёў была прысвечана Вялесу як праціўніку Перуна (камяні, якія лічыліся скамянемлімі змеямі, быкамі і так званыя камяні-крайцы). Уяўляе, што ў некаторых вялікіх камянях змей жыў. Магчыма, паданне пра паяданне Вялем уяўнай авечкі адлюстравала існаванне старажытнага звычаю прыносіць у ахвяру богу — праціўніку Грамавіка авечак і іншых жывёл. Згадка пра Krakа, калі толькі яна не з'явілася пад пазнейшым уплывам польскай літаратуры, таксама досыць цікавая. У усходнеславянскай міфалогіі гэта генеалагічны герой, заснавальнік горада Krakава, які пабудаваў замак на гары Вавель і забіў цмока, што жыў там і паядаў людзей і жывёлу. У літоўскай мове krakas — “дракон”, “страшыдла”².

Чортай камень вядомы каля в. Кісялі. З паганскімі вераваннямі было звязана ўшанаванне святых крыніц, якое працягвалася і пасля прыніцця хрысціянства. Такія крыніцы вядомы каля в. Быstryца (Святаянская крыніца) і каля в. Дубок (Гервяцкага сельсавета). Апошняя знаходзіцца на беразе р. Віліі, а каля гэтай крыніцы пабудавана невялікая капліца. Яшчэ ў пачатку нашага стагоддзя паблізу было шмат курганоў, што служыць ускосным сведчаннем ушанавання крыніцы яшчэ ў старажытнасці. Асаблівия ўрачыстасці каля крыніцы адбываюцца ў першую нядзелю ліпеня.

У ваколіцах в. Ігнацова Трокеніцкага сельсавета, каля хутара Лінамаргі, у лесе знаходзіцца гарадзішча Замкоўка. Канстанцін Тышкевіч, які ў сярэдзіне XIX ст. абледаваў гэты помнік, меркаваў, што ў старажытнасці гэта было ахвярнае гарадзішча, на якім у глыбокай катлавіне гарэў агонь. На валу гарадзішча К. Тышкевіч выявіў рэшткі пнёў ад вялізных дубоў, — на яго думку, гэта сляды святога гаю, прысвечанага багам. Самы тоўсты з гэтих дубоў меў у абхваце больш шасці метраў³. У цяперашні час вышыня Замкоўкі над суседнім балотам 20–25 м. З вонкавага боку гарадзішча размешчаны вал вышынёй не менш 10 м, потым ідзе роў глыбінёй каля 2 м, а потым зноў вал, які ўзвышаецца над пляцоўкай на 15 м. Пляцоўка авальнай формы, даўжынёй каля 80 м., моцна нахілена ў паўднёва-заходні бок. Культурны пласт на пляцоўцы нам выявіць не ўдалося. У ірве на глыбіні 0,2–0,3 м залягаюць даволі шчыльна ўкладзеныя камяні. З паўднёвага боку, трохі вышэй ірва, на вонкавым схіле ўнутранага вала, ляжыць вялікі камень дыяметрам каля 3,5–4 м, каля яго бачны сляды меншых валунуў.

Рэшткі язычніцтва на Астравеччыне прасочваюцца і ў фальклорна-этнаграфічным матэрыяле. У Гервятах, дзе захаваўся астравок літоўскамоўнага насельніцтва, зарэгістраваны паданні пра айтварасаў. У літоўскай міфалогіі айтварас — гэта лятучы дух у выглядзе вогненнага змея, які прыносіць свайму гаспадару рознае багацце, асабліва грошы, малако, мёд. У Гервятах айтварас уяўляецца духам, які памнажае багацці. Гэту істоту тут яшчэ называюць *spragyžius-keimeris*, што этымалагічна блізка да назвы такога беларускага міфа-рытуальнага персанажа, як Спарыш — увасабленне ўрадлівасці. Корань *sprag-* у міфалагічных назвах звязаны з абазначэннем блізнят: двайнога зярніці, двайнога коласа. Літоўскае *keimeris* азначае двухскладовую реч. Мяркуючы па звестках з Гервятаў, першапачаткова айтварас уяўляўся як нейкі речавы фетыш. Прадметамі, з якімі суаднесены айтварас, з'яўляюцца рэчы, звязаныя з канём, — вупраж, дуга, аглоблі, путы, абрывак вяроўкі і да т. п.⁴

¹ Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. М., 1974. С. 71–72.

² Иванов В. В., Топоров В. Н. Мифологические географические названия как источник для реконструкции этногенеза и древнейшей истории славян // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. М., 1976. С. 123–124.

³ Tyszkiewicz K. Wilija i jej brzegi: Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym. Drezno, 1871. S. 146.

⁴ Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. К проблеме лтш. *jumis* и балтыйского близнечнога культа // Балто-славянские исследования. 1982. М., 1983. С. 165–168.

ЦУДАТВОРНЫ АБРАЗ МАЦІ БОЖАЙ ГУДАГАЙСКАЙ НА АСТРАВЕЧЧЫНЕ

З гісторыяй і культурыай Беларусі цесна звязана ўшанаванне Маці Божай. Атрымаўшы развіццё ў Візантыі ў часы Эфескага і Халкідонскага сабораў, яно засноўвалася перш за ёсё на надзвычайнім значэнні Дзевы Марыі ў справе выратавання, яе асаблівым становішчы ў царкве. Зведаўшы доўгае фарміраванне, культ Маці Божай увайшоў акрамя багаслоўя ў асабістасць дабрачэсце, літаратуру, мастацтва. Ён знайшоў увасабленне ў шматлікіх абразах. “Марыя бывае на іх прадстаўлена як трон Божы, што нясе Господа і падае яго людзям (Theotokos), або як шлях, што вядзе да Хрыста і ўказвае яго (Odigitria), або як Пасрэдніца, што моліцца, і знак Божай прысутнасці на шляху вернікаў да дия Гасподняга (Deisis), або як Апякунка, што пакрывае народ сваім плашчом (Пакроў), або як літасцівая і пяшчотная Дзева (Eleousa). Звычайна бывае яна прадстаўлена разам з сынам — Немаўлём Хрыстом на руках: уласна гэтыя адносіны да Сына праслаўляюць маці”, — так сцвярджает ў сваёй энцыкліцы “Redemptor Mater” сённяшні папа рымскі Ян Павел II. Сярод шматлікіх абразоў асаблівую группу складаюць пудатворныя абразы, феномен якіх заключаецца ў тым, што яны з’яўляюцца крыніцамі надзвычайнай боскай ласкі Святога Духа, якая заключана ў іх.

Геаграфія цудатворных абразоў Маці Божай у Беларусі вельмі шырокая. Працэс фарміравання святыніяў, якія шануюцца насельніцтвам Беларусі, уключай у сябе ўплывы розных хрысціянскіх цэркваў — праваслаўнай, каталіцкай, уніяцкай. Выключэнне складалі пратэстанцкія цэрквы: лютэранская, кальвінская, антытрынітарыяў, якія адмаўлялі культ святых, Маці Божай і звязанае з імі ўшанаванне абразоў.

Кожны з цудатворных абразоў мае сваю гісторыю, але пры гэтым яны надзелены шэрагам рысаў, якія іх аб'ядноўваюць:

— узнікненне той ці іншай святыні з’яўляецца перш за ёсё рэлігійным здарэннем, якое абавірае ў большай ці меншай ступені на гістарычныя падзеі;

— паміж існуючымі вуснымі паданнямі і першымі гістарычнымі запісамі апавяданняў ёсць пэўны час, які садзейнічае складанню шматлікіх легендай.

Большую колькасць сярод цудатворных абразоў Найсвятой Дзевы Марыі складаюць так званыя “яўленыя” абразы. Часцей за ёсё абразы Маці Божай з’яўляюцца людзям у лесе, на рацэ, на балоце, у полі, у хаце простага селяніна. Да ўказанага тыпу абразоў адносіцца адна са славутых святыніяў

няў Беларусі — Гудагайскі абраз Маці Божай, які знаходзіўся ў кляштары кармелітаў босых у мястэчку Гудагаях.

Ордэн кармелітаў узнік у часы панавання крыжакоў. Гэтая супольнасць вяла самотнае жыццё на гары Кармель, ля крыніцы святога прарока Іллі. У XIII ст. кармеліты распаўсюдзіліся па ўсёй Цэнтральнай і Заходній Еўропе. У Вялікім Княстве Літоўскім яны з'явіліся найперш у сталіцы дзяржавы Вільні (1626). У Беларусі — у першай палове XVII ст. Тут, на беларускіх землях, кармеліты босыя заснавалі свае кляштары ў Глыбокім (1646–1862), Гродне (1668–1845), Пінску (1734–1832), Мядзелі (1754–1832), Гудагаях (1764–1832).

У двух кляштарах кармелітаў босых меліся цудатворныя абрэзы Маці Божай. Дзякуючы ім гэтыя мясціны прыцягвалі да сябе вернікаў з аддаленых мястэчак і вёсак, садзейнічалі фарміраванню ў вернікаў пэўных маральных прынцыпаў, падставай якіх быў прыклад зямнога жыцця і паводзін Дзевы Марыі. Што датычыцца Гудагайскага абрэза Маці Божай, то паданне сведчыць, што сярод бясконцага лесу на месцы сённяшняга мястэчка знаходзілася хатка лесніка. І менавіта ў гэтай хатцы з'явіўся абрэз Маці Божай, які потым праславіўся цудамі. Людзі, якія жылі поблізу гэтай хаткі, началі называць яе будай у гаі — адсюль нібы і пайшлі назва Гудагай (Будагай). Калісьці тут была маё масць роду Войнаў (герба Трубы). Юзаф Война, абозны плоцкі, і яго жонка Людвіка з Сулістроўскіх, якія бачылі, колькі вернікаў прыходзіць да цудатворнага абрэза, заснавалі ў 1768 г. у Гудагаях касцёл і кляштар айцоў кармелітаў босых. Віленскі біскуп Ігнацій Якуб Масальскі заснаваў у Гудагаях парафію (1777) і аддаў яе пад апеку ордэна. Кармеліты, у касцёле якіх быў змешчаны цудатворны абрэз, выдалі кніжку з яго гравюрай, якая атрымала назыву “Obraz N. Maryi P., Który na miejscu Gudohaje nazwanem w powiecie oszmiańskim W. X. Litew. w kościele OO Karmelitów Wosy wholekiemi łaskami słynie...”

Цяжкія часы для рымска-каталіцкіх вернікаў насталі пасля паўстання 1831 г. Тады была зачынена значная колькасць кляштараў. Злы лёс не аблінуў і Гудагай. У 1832 г. кляштар кармелітаў босых у Гудагаях быў зачынены, а парафію далучылі да Солаў. Цудатворны абрэз перанеслі ў парафіяльны касцёл у Ашмянах. А касцёл у Гудагаях за 40 рублёў набыла ва ўласнасць набожная пані. Вернікі ж не прыпынялі сваіх намаганняў, каб захаваць гэты касцёл. Нарэшце ў 1878 г. яны атрымалі ад урада дазвол адпраўляць у гудагайскім касцёле ў кожную суботу службу, дзеля чаго прыязджалі парафіяльныя ксяндзы з Солаў. З цягам часу службы началі праводзіцца і ў час святаў у гонар Дзевы Марыі. На іх збіралася да 10 тысяч вернікаў. Замест цудатворнага абрэза ў галоўным алтары быў змешчаны іншы абрэз Маці Божай, аздоблены срэбнай штатай. Ён быў перавезены са скасава-

нага касцёла ў Слабодцы. А зверху над ім змясцілі невялікую копію абраза Гудагайскай Маці Божай. Так было да 1906 г., калі на падставе Дэкрэта была адноўлена Гудагайская парафія. Касцёл быў адбудаваны, і сюды вярнулі з Ашмян цудатворны абраз, які змясцілі ў галоўным алтары, як і да гэтага.

Абраз Гудагайскай Маці Божай мае памер аркуша. На ім відаць паясная выява Маці Божай, якая трymае на правай руцэ маленъкага Хрыста, што прыхінуўся сваёй шчакой да шчакі Дзевы Марыі. Абраз адносіцца да іканаграфічнага тыпу Элеуса (Замілаванне), які адлюстроўвае ідзю аб богамацярынскім заступніцтве. Іканаграфія Замілавання склалася ў старажытным копцкім мастацтве Егіпта. Менавіта гэты тып абразоў перадае незвычайна цёплую мацярынскую пачуцці, выявляе адносіны, якія аб'ядноўваюць маці і сына дзеля адкуплення чалавека.

Каля шасці тысяч вернікаў налічвала Гудагайская парафія перад Другой сусветнай вайной. Яшчэ ў 1901 г. у кнізе “Праваднік па Літве і Беларусі” (Вільня) Напалеон Роўба пісаў: “У кожнае свята Божай Маці адбываецца ў гудагайскім касцёле вельмі ўрачысты фэст, які да быццам памерлай і ціхай звычайна мясцовасці прыцягвае сотні людзей з навакольных вёсак”. У час фэсту спявалі рэлігійныя песні, прысвечаныя Дзеве Марыі.

Культ цудатворнага абраза знайшоў адлюстраванне не толькі ў рэлігійных песнях, але і ў паэзіі. Вось верш Вінцкуса Адважнага (Язэпа Германовіча), прысвечаны нашаму абразу:

Матка Боска ў Гудагаях

О, дабратліві ў сваіх ласках Божа,
Хто з нас належна апісаці можа?
Цуды, што дзеюцца ў народзе?
Хто ў Гудагаі з вераю прыходзе,

Каго хвароба мучыць і сціскае —
Аж смерць прадчасна вось-вось абымае, —
Той ў Гудагаях знойдзе цуд-апеку,
Што Матка Боска сведчыць чалавеку!

У людскіх няшчасцях плынуць ласкі з неба —
Марыя шчодра дзеліць, каму трэба:
мы Богу шчыра падзяку прыносім —
З верай, надзеяй яшчэ болей просім!

Найбольш аб згоду паўсяндну на свеце
Просім і молім мы — бедныя дзеці,
Ад голаду, войнаў, варожых напасцяў,
Ратуй нас, Божа, ад усіх няшчасцяў!

О, Маці Божа, што ў Гудагай,
Здароўя просім, плёну, ураджаю,
Цябе мы клічам прад Божым парогам,
Ты заступайся за намі прад Богам! ¹

Hanisanы верши у Лондане 21 верасня 1976 г.

¹ Божым шляхам (Лондан). 1976. № 1–2. С. 12.

■ Герман Брэггер (Мінск) СЯДЗІБА КРАСОЎСКІХ У КАЦЕНАВІЧАХ

Шмат вядомых у свой час на нашай Бацькаўшчыне людзей былі забыты сваімі нашчадкамі, якія будавалі новае камуністычнае грамадства, дзе не знаходзілася месца шанаванню гісторыі мінуўшчыны і культуры продкаў. Вынішчалася ўсялякая памяць пра мінулае, знакамітывае людзі сваёй эпохі авбяшчаліся ці то ворагамі, ці то не вартымі ўспамінаў, руйнаваліся іх сядзібы і памятныя мясціны. Некалі ў кожнай энцыклапедыі, ці то на рускай, ці то на польскай мове, змяшчаліся біяграфічныя даведкі пра гэтых людзей, але дарэмна шукаць хоць якія звесткі пра іх у шматтомных энцыклапедыях, выдадзеных у савецкі час. Да такіх людзей, між іншым, належаць бацька і сын Красоўскія — Каятан і Апалінар — вядомыя ў XIX ст. навукоўцы і выкладчыкі, адзін — Віленскага, другі — Пецярбургскага універсітэта, уладальнікі маёнтка Каценавічы ў цяперашнім Астравецкім раёне, дзе, на шчасце, захаваўся іх уласны сядзібны дом.

Шляхціцы Красоўскія герба Слепаворан паходзілі з Падляшша, з Бранскага павета, дзе мелі ў XVI ст. маёнткі ў Красаве, ад якога і ўтварылі сваё прозвішча. На працягу XVI–XVIII стст. шматлікія прадстаўнікі гэтага роду расселяліся па ўсёй Польшчы і Вялікаму Княству Літоўскому. Каятан Красоўскі ў 1843 г. давёў сваё шляхецкае паходжанне ў Віленскай дэпутацкай шляхецкай зборні, выводзячы свой род ад Даніеля Красоўскага, які ў 1693 г. валодаў маёнткам Заельняк у Мінскім ваяводстве каля мястэчка Гайна. 7 жніўня 1784 г. у родавым маёнтку Іскрынь Ашмянскага павета Мядзельскай парафіі ў мінскага скарбніка Нікадзіма Красоўскага, унука Даніеля, і яго жонкі Караліны Дзеражынскай нарадзіўся хлопчык, якому яны далі двайное імя Каятан Юстын. (Гэтую дату і месца нараджэння называе вядомы беларускі паэт Вінцэс Каратынскі ў сваім артыкуле пра Каятана Красоўскага, які быў апублікованы 12 сакавіка 1881 г. у варшаўскім часопісе “Tygodnik Ilustrowany”, што выклікае большы давер, чым дадзе-

ныя пра Валынь як месца нараджэння ў “Encyklopedii Powszechniej Olgelbrandta” і працы Ю. Бялінскага “Універсітэт Віленскі”. Год нараджэння ва ўсіх публікацыях называеца адноўкавы — 1784, а прафесар Л. Яноўскі ў доказ гэтага нават спаслаўся на фармуляр К. Красоўскага 1816 г., дзе былі ўказаны 32 гады ад нараджэння. Аднак у знайдзеным намі пасведчанні аб смерці К. Красоўскага 1854 г. адзначана, што яму было 75 гадоў, г. зн. — нарадзіўся ён у 1779 г. Канчаткова дату нараджэння можна высветліць, вывучыўшы радаводную справу Красоўскіх, якая захоўваеца ў ДГА Літвы, дзе ёсць метрычныя пасведчанні аб нараджэнні прадстаўнікоў гэтага рода.

Спачатку Каятан вучыўся ў школе пры кальвінскім зборы ў Слуцку, а ў 1803 г. паступіў на фізіка-матэматычны факультэт толькі што адчыненага Віленскага універсітэта, пераўтворанага з былой езуіцкай акадэміі. Настаўнікамі Каятана былі знакамітыя людзі: былы езуіт Юзаф Міцкевіч, дзядзька паэта Адама Міцкевіча, Страфан Стубялевіч, Баніфацы Юндзіл, Захар Нямчэўскі, Енджэй Снядэцкі, а потым і яго брат Ян Снядэцкі. Постспехі К. Красоўскага ў навучанні былі даволі значныя, таму ў наступным годзе ён быў адначасова залічаны выхаванцам настаўніцкай семінарыі, заснаванай Адукацыйнай камісіяй у 1780 г. Семінарыя ўтрымоўвалася на сродкі універсітэта, і сюды прымалася для падрыхтоўкі будучых выкладчыкаў найбольш адoranая моладзь. У 1806 г. К. Красоўскуму была прысуджана ступень кандыдата філасофіі з асобнай узнагародай, а ў 1810 г., калі ён ужо займаўся выкладчыцкай дзейнасцю, універсітэцкі сенат аднаголосна прысвоіў яму ступень доктара філасофіі.

Пасля заканчэння універсітэта (з адзнакай) у 1808 г. Каятан Красоўскі як выхаванец за кошт Адукацыйнага фундуша быў накіраваны ў Віцебскую гімназію, а праз два гады адначасова прызначаны наглядчыкам і намеснікам дырэктара гімназічнай акругі.

Маючы прыхільнасць з боку рэктара Віленскага універсітэта Малеўскага і атрымаўшы яго запрашэнне, К. Красоўскі ў 1811 г. пераехаў у Вільню. Спачатку папрацаваў настаўнікам фізікі і прыродазнаўства ў мясцовай гімназіі, а ў 1813 г. атрымаў пасаду хавальніка кабінета фізікі ва універсітэце. Увесну 1814 г. памёр прафесар фізікі С. Стубялевіч, і з новага 1814/1815 навучальнага года выкладанне фізікі ў якасці ад'юнкта было даручана маладому Каятану Красоўскуму. Адначасова К. Красоўскі працягваў выкладаць фізіку ў Віленскай гімназіі. Ён таксама быў членам камісіі, якая распрацоўвала і зацвярджала планы выкладання вучэбных предметаў ва універсітэце і падначаленых яму школах. У 1817 г. Каятан разам з прафесарам Бэксю ўдзельнічаў у арганізацыі гімназіі ў Магілёве. К. Красоўскі распрацаваў уласны курс лекцый па фізіцы на аснове праграмы свайго папярэдніка С. Стубялевіча, а таксама грунтуючыся на працах

нямецкага фізіка Ё.-Г. Фішэра, але свайго падручніка не выдаў. Сучаснікі крытычна ацэньвалі выкладчыцкую дзеянасць К. Красоўскага ў галіне фізікі; напрыклад, прафесар універсітэта Зыгмунт Раўкоўскі ў сваіх мемуарах падкрэсліў слабасць выкладання Каятанам фізікі, недастатковы разгляд новых прац па гэтаму прадмету. У 1819 г. К. Красоўскага замяніў на пасадзе выкладчыка фізікі Фелікс Дравінскі, які, закончыўшы навучанне, вярнуўся з-за мяжы.

Пры фізіка-матэматычным факультэце Віленскага універсітэта існавала кафедра сельскай гаспадаркі (аграноміі), пасада загадчыка якой была ад пачатку вакантнай. Гэтую кафедру рэктар Малеўскі і прапанаваў узначаліць К. Красоўскуму, які ў 1819/20 навучальным годзе пачаў выкладаць асновы аграноміі, а затым і поўны курс тэорыі сельскай гаспадаркі. Будучы першым загадчыкам кафедры, ён абвясціў агульную праграму выкладання і па свайму прадмету напісаў тры працы: 1) “Аб гноі”, якая з’яўлялася апрацоўкай раздзела з кнігі нямецкага агранома Альбрэхта Таера і была апублікавана ў 1820 г. спачатку ў часопісе “Dziennik Wileński”, а потым і асобнай кнігай; 2) “Агародніцтва, коратка сабранае”, якая двойчы выдавалася ў Вільні — у 1821 і 1823 гг.; 3) “Аб севазвароце, або Аб розных сістэмах палявога гаспадарства” — таксама апрацоўка кнігі А. Таера, выдадзена асобна ў 1821 г. Адначасова К. Красоўскі кіраваў гаспадаркай у бенефіцыйным маёнтку Муса Віленскага павета, які належаў універсітэту.

Як ужо адзначалася, К. Красоўскі быў уладкаваны на кафедру аграноміі па пратэкцыі рэктара Малеўскага, хоць на гэтую пасаду прэтэндаваў больш вопытны прафесар Міхал Ачапоўскі, ужо тады аўтар некалькіх прац па той жа тэматыцы. Яго накіравалі выкладчыкам гімназіі ў Крамянец, што ў Падоллі. Аднак у 1822 г. ён вярнуўся ў Вільню і быў прызначаны кіраваць кафедрай замест Красоўскага. Апошняга прызначылі да Станіслава Юндзіла, пад кіраўніцтвам якога ён экзаменаваў кандыдатаў на ступені магістра і доктара заалогіі. 18 мая 1823 г. Каятан Красоўскі ўзначаліў віленскую гімназію і адначасова заняў пасаду дырэктара павятовых вучыліш Віленскай губерні. Акрамя таго, ён выкладаў у гімназіі мараль, займаўся арганізацыяй другой гімназіі ў Вільні, якую пазней пераўтварылі ў шляхецкі інстытут, а зачынілі ў 1863 г. Два разы, у 1825 і 1828 гг., Красоўскага выбіралі візітатарам навучальных установ Віленскай губерні. Дарэчы, на гэтую пасаду выбіраліся найбольш паважаныя асобы з прафесараў і ад’юнктаў або ганаровых членаў Віленскага універсітэта, аднак візітатарам не мог быць рэктар і члены адміністрацыі універсітэта.

У 1834 г. Каятан Красоўскі выйшаў у адстаўку ў чыне стацкага саветніка (адпавядзе воінскаму званню палкоўніка) і, атрымаўшы пенсіён, пасяліўся ў маёнтку Каценавічы Віленскага павета, які належаў яго жонцы Юзэфе з Познякаў, і заняўся сельскай гаспадаркай. Тут, у Каценавічах, ён напісаў

працу па будаўніцтву: “Спосаб узвядзення гаспадарчых пабудоў з сухога галля і гліны”. Выдаў яе ў Вільні ў 1834 г., а ў 1839 г. перавыдаў яе ў другі раз, значна пашыраную раздзелам аб пакрыцці будынкаў незгаральным дахам.

Каятан Красоўскі быў жанаты з дачкой Антонія Позняка Юзэфай, з якой (паводле В. Кааратынскага) у іх нарадзілася восем дзяцей, але, на жаль, ён не называе ўсіх па імёнах. Нам удалося высветліць імёны чатырох сыноў і трох дачок: Апалінар Філімон, Отан Фаўстын, Каятан Віктар, Юзаф Людвік, Эмілія, якая стала жонкай славутага астронома Пятра Славінскага, Стэфанія, жонка Ятаўта, і Аляксандра, жонка Яна Місевіча. З іх набылі вядомасць Апалінар, пра якога гаворка пойдзе ніжэй, і Каятан, інжынер, але пра яго нічога, акрамя цёплых слоў В. Кааратынскага ў яго адрас і таго, што ён памёр у Швейцарыі каля 1880 г., невядома.

Некалькі разыходзяцца сведчанні В. Кааратынскага і архіўных дакументаў пра дату смерці і месца пахавання Каятана Красоўскага. Першы называе 20 верасня і могілкі Роса ў Вільні, “дзе з правага боку ад капліцы, за катакомбамі, можна бачыць сціплы каменны помнік над магілай”. Але нам пашанцавала адшукаць архіўны дакумент — пасведчанне аб запісе ў пахавальных метрычных кнігах віленскага бернардынскага парафіяль-нага касцёла пра смерць К. Красоўскага 18 верасня 1854 г. (у пасведчанні спасылка на метрычную кнігу № XIII, арк. 12, дак. № 210), які меў ад нараджэння 75 гадоў, і яго пахаванне адбылося 22 верасня на Бернардынскіх могілках у Вільні. На гэтых могілках таксама былі катакомбы для пахавання.

Найбольш вядомым з сыноў Каятана Красоўскага стаў Апалінар Красоўскі, які нарадзіўся, паводле С. Вянгерава, 27 студзеня 1817 г. (па старому стылю, гл.: Критико-биографический словарь русских писателей и учёных. Пг. 1915. 2-е изд. Т. I. Вып. 3. С. 415.). Іншыя энцыклапедычныя і біяграфічныя даведнікі называюць 1818 г. Тыя ж даведнікі месцам нараджэння Апалінара называюць Валынь, але яго бацька ў той час праца-ваў у Вільні, якая, хутчэй за ўсё, і з'яўляецца яго радзімай. Закончыўши Віленскую гімназію, Апалінар паступіў у Пецярбургскі інстытут інжынераў шляхоў зносін. Пасля паспяховага заканчэння вучобы (прыкладна ў 1836–1838 гг. паводле розных крыніц) застаўся там жа працаваць у якасці асістэнта, а затым і прафесара грамадзянскай архітэктуры. У 1848 г. А. Красоўскі быў прызначаны дырэктарам Пецярбургскага будаўнічага вучылішча. Пад яго кіраўніцтвам якасць выкладання дысцыплін значна палепшылася, і гэтае вучылішча было прыроўнена да вышэйшых наву-чальных установ. У будучым, ужо пасля смерці А. Красоўскага, у 1882 г., будаўнічае вучылішча было ператворана ў Інстытут грамадзянскіх інжынераў.

У 1849 г. пры Пецярбургскім універсітэце было ў другі раз адчынена рэальнае аддзяленне з шасцю студэнтамі, якім выкладалі тэхнічныя навукі. Для чытання лекцыі па грамадзянскай архітэктуры і будаўнічаму мастацтву быў запрошаны падпалкоўнік корпуса шляхоў зносін А. Красоўскі, які, па сутнасці, узначаліў адпаведную кафедру юрыдычнага факультэта. У 1851 г. рэальнае аддзяленне было ліквідавана, а кафедра архітэктуры перададзена ў разрад камерных навук таго ж юрыдычнага факультэта. У 1860 г. камерны разрад быў ператвораны ў разрад адміністрацыйны. А. Красоўскі працягваў выкладаць архітэктуру ва універсітэце да 1862 г.

У 1856 г. А. Красоўскі ўжо меў воінскае званне інжынер-палкоўніка. У 1860-я гг. ён з Міністэрства шляхоў зносін быў прыкамандзіраваны ў Будаўнічую кантору Міністэрства імператарскага двара, па хадайніцтве якога 20 красавіка 1869 г. імператар пажалаваў інжынер-генерал-маёру А. Красоўскуму ордэн св. Ганны 1-й ступені. 6 кастрычніка 1873 г. А. Красоўскі падаў прашэнне аб адстаўцы, і 26 кастрычніка быў звольнены са службы ў чыне інжынер-тайнага саветніка (гэты чын адпавядаў воінскаму званню генерал-лейтэнанта). А. Красоўскі з'яўляўся таксама членам Акадэміі прыгожых мастацтваў у Пецярбургу.

У 1851 г. убачыла свет галоўная праца Апалінара Красоўскага — книга “Гражданская архитектура. Части зданий” з асобным альбомам чарцяжоў на 102 аркушах, якая доўгі час з’яўлялася лепшым падручнікам у Расіі ў галіне архітэктуры і будаўніцтва. Адразу пасля выходу кнігі ў аўтарытэтным пецярбургскім навукова-літаратурным часопісе “Отечественные записки” з’явіўся станоўчы водгук на гэту працу маладога выкладчыка архітэктуры. Невядомы аўтар артыкуула адзначыў, што Красоўскуму “при- надлежит заслуга введения в преподавание этой науки той полноты содер- жания, систематичности распределения фактов и рационально-аналити- ческого способа изложения, которым отличается и изданное им теперь руководство. Отсутствие этих качеств составило весьма чувствительный недостаток прежних курсов гражданской архитектуры, изданных не только на русском, но и других языках”. Далей у водгуку гаварылася, что “он [Красоўскі. — Г. Б.], первый из писателей о гражданской архитектуре, при описании частей зданий обращает внимание на эстетические и, вместе с тем, на конструктивные их условия, и тем подтверждает [...], что согласие наружных форм и частей зданий с конструктивным их значением составляет основание изящного в архитектуре”. Затым аўтар артыкуула, прыво- дзячы вытрымкі з кнігі А. Красоўскага, з захапленнем канстатуе, “что до- селе не было на русском языке технического сочинения, изложенного таким изящным языком”. У канцы артыкуула праца А. Красоўскага парыўноўва- ецца з аналагічным парыжскім выданнем прафесара Політэхнічнай школы ў Парыжы п. Рэн, якое выйшла на некалькі месяцаў раней, і перавага

ў навуковай значнасці і паўнаце выкладання дысцыпліны аддаецца пециярбургскаму выданню, прычым аўтар водгуку прадказвае вельмі шырокі ўжытак кнігі А. Красоўскага сярод інжынераў, будаўнікоў і ўсіх тых, хто займаецца будаўніцтвам дамоў. Значнасць згаданай працы адзначаеца таксама выхадам у Маскве другога выдання кнігі ў 1886 г., праз 11 гадоў пасля смерці аўтара. Акрамя таго, А. Красоўскі пераклаў з польскай на рускую мову папулярны “Слоўнік для інжынераў”, апублікаваў шмат артыкулаў па архітэктуре і будаўніцтву ў “Журнале Министерства путей сообщения” (найбольш значны апублікованы ў 1854 г. — “Істория древнегреческого архитектурного стиля”) і іншых тэхнічных часопісах.

Памёр Апалінар Красоўскі ў 1875 г., 9 чэрвеня (21 чэрвеня паводле новага стылю) у Пециярбургу. (У “Polskim Słowniku biograficznym” пададзена дата 18 чэрвеня. В. Кааратынскі ў артыкуле пра Каятана Красоўскага адзначае, што яго сын Апалінар памёр у Парыжы). На смерць А. Красоўскага адгукнулася, як мінімум, сем буйных перыядычных выданняў у абедзвюх сталіцах Расійскай імперыі, якія змясцілі некралогі, але, на жаль, у беларускіх бібліятэках няма адпаведных нумараў гэтых выданняў.

Паселішча Каценавічы ўпершыню згадваецца ў дакументах як вёска маёнтка Міхалішкі ў 1590 г. Маёнтак Міхалішкі вядомы ад пачатку XVI ст., калі ён належаў Осцікам, з 1526 г. — Радзівілам, з 1546 г. — князям Пронскім, адзін з якіх, Аляксандр, кіеўскі ваяводзіч, прадаў маёнтак у 1590 г. віленскому бурмістру Якубу Станкавічу Кенішку, сын якога, Адам Кенішкі, у 1614 г. прадаў Міхалішкі Яну Бжастоўскаму. Знакамітаму ў Вялікім Княстве Літоўскім роду Бжастоўскіх маёнтак Міхалішкі належаў да пачатку XIX ст.

Захавалася некалькі інвентароў другой паловы XVII – XVIII стст. маёнтка Міхалішкі, дзе апісана і вёска Каценавічы. Паводле інвентара 1669 г. у вёсцы было 18,5 валокі зямлі, з якіх 10,5 валокі лічыліся цяглымі, і 8 валок чыншавымі, прычым засеянімі былі толькі 8 цяглых валок, а 2,5 валокі заставаліся пустымі. Кожная сялянская гаспадарка мела па паўвалокі цяглай і чыншавай зямлі, а ўсяго ў вёсцы было 16 гаспадарак (або двароў). Дарослыя мужчыны у вёсцы пражывала 28 чалавек, пра іншых насельнікаў у інвентары не гаворыцца. Усяго ў гаспадарках утрымлівалася 9 коней і 28 валоў. Сяляне вёскі Каценавічы адбывалі розныя павіннасці міхалішскаму двару. Паншчыны кожны мужчына павінен быў адпрацаваць па чатыры дні ў тыдзень з цяглай валокі, а жанчына — два дні; гвалтам адбывалі па 12 дзён у год кожны з дарослыя сялян; дзяякла складала па бочцы жыта і аўса, дзве курыцы, адна гусь, 10 яек; чыншу сяляне выплочвалі па 1 злотаму ў год як з цяглай, так і з чыншавай валокі. Таксама сяляне павінны былі даваць падводы для адпраўкі сельгаспрадукцыі на продаж у Вільню, вартаўца панскі двор і інш. Паколькі ўсе сяляне вёскі Каценавічы мелі па

паўвалокі цяглай зямлі, то і апісаныя павіннасці яны адбывалі ўдвая меншай колькасцю. У 1683 г. у Каценавічах было ўжо 14 гаспадарак (двароў), з 18-ці валок абраўлялася 14. Насельніцтва складалася з 24 дарослых мужчын. Сялянам належалі 14 коней, 22 валы і 18 вулляў. У вёсцы пражывала лаўнік Мікалай Яцкела. У 1750 г. у вёсцы налічвалася ўжо 12 дымоў (гаспадарак), ды яшчэ 10 дворышчаў не былі заселены; насельніцтва складалася з 32 мужчын і 17 жанчын, усяго — 49 дарослых чалавек. Ім належалі 8 коней і 16 валоў. Колькасць зямлі ў вёсцы значна скарацілася — засталася ўсяго толькі 11 валок, а абраўлялася толькі 6 валок.

У 1785 г. у Каценавічах засталося толькі 10 цяглых (сялянскіх) двароў. У гэтым жа годзе маёнтак Міхалішкі яго ўласнікам Міхалам Бжастоўскім быў аддадзены ў экспдыўізію за даўгі яго нябожчыка-бацькі Станіслава Бжастоўскага. Участкі зямлі з сялянамі (па 1-м двары) у в. Каценавічы атрымалі розныя крэдыторы. Пазней М. Бжастоўскі выкупіў у крэдытораў асноўную частку маёнтка, у тым ліку і чатыры двары ў Каценавічах. Астатнія шэсць двароў у вёсцы купіў у 1803—1810 гг. ашмянскі рэгент Антоні Позняк разам з жонкай Зузаннай з Анклераў. Тады ж яны заснавалі на ўскрайку вёскі фальварак, пабудавашы драўляны сядзібны дом. Паводле міхалішскай экспдыўізіі 1816 г. Познякі атрымалі яшчэ некалькі ўчасткаў у Каценавічах, і амаль уся вёска апынулася ў іх уласнасці (акрамя аднаго сялянскага двара, які застаўся пры маёнтку Міхалішкі). У 1826 г. Познякі запісалі фальварак Каценавічы сваёй дачцэ Юзэфе і яе мужу Каятану Красоўскаму.

Пасля смерці К. Красоўскага фальварак Каценавічы ў 1856 г. быў афіцыйна аддадзены ва ўласнасць удаве і яе дзеецям. Пазней усім маёнткам валодала толькі адна дачка К. Красоўскага — Аляксандра разам з мужам Іванам Фадзееўічам Місевічам. Відаць, пасля смерці маці пры падзеле ўласнасці браты і сёстры адмовіліся ад права валодання маёнткам на карысыць Аляксандры, атрымаўшы ад яе адпаведную грашовую кампенсацыю. Маёнтак Каценавічы належала Місевічам і ў першай палове XX ст.

У 1860 г. у вёсцы Каценавічы лічылася 38 рэвізкіх душ; у склад маёнтка акрамя гэтай вёскі ўваходзіла вёска Мацкела і некалькі засценкаў. У 1866 г. у фальварку і вёсцы Каценавічы было 12 дамоў, 54 жыхары. У 1905 г. у маёнтку — 33 жыхары, 341 дзесяціна зямлі; у вёсцы — 96 жыхароў, 160 дзесяцін зямлі. У гэты час паселішчы адносіліся да Варнянскай воласці Віленскага павета Віленскай губерні. У 1931 г. фальварак і вёска Каценавічы — у складзе Польшчы, у Гервяцкай гміне Віленска-Троцкага павета Віленскага ваяводства; у фальварку — троны дамы і 19 жыхароў, у вёсцы — 26 дамоў і 140 жыхароў.

У быдым маёнтку Каценавічы на ўскрайку аднайменнай вёскі захаваўся драўляны дом, дзе жыў і пісаў свае навуковыя працы выкладчык Вілен-

скага універсітета Каятан Красоўскі. Тут жа нарадзіўся яго сын Апалінар Красоўскі, будучы прафесар Пецярбургскага універсітета і тээрэтык архітэктуры. Вяртаючы імёны гэтых славутых людзей з нябыту, варта было б увекавечыць іх памяць мемарыяльнай дошкай і, мабыць, у будучым стварыць у сядзібе Красоўскіх невялікі музей.

■ Mixail Vasiliouchak (Grodna) ■

КРЫВАВЫЯ ПАДЗЕІ НА АСТРАВЕЧЧЫНЕ (1941–1944 ГГ.)

Пасля акупацыі фашысцкай Германіяй Заходняй Беларусі, у тым ліку і Астравецкага раёна, які быў утвораны 15 студзеня 1940 г. у складзе Вілейскай вобласці, даволі значная частка насельніцтва пачала ўзброенную барацьбу з захопнікамі. Зброю супраць німецкіх захопнікаў паднялі прадстаўнікі розных слаёў даваеннага савецкага грамадства. У першых шарэнгах тых, хто выступіў са зброяй супраць фашыстаў, быў партыйны, савецкі, камсамольскі і калгасны актыў. Што датычыць Астравецкага раёна, то тут у першую чаргу пачало барацьбу з фашыстамі і польскае насельніцтва. У 1942 г. на тэрыторыі Заходняй Беларусі з'яўляюцца першыя ўзброеныя батальёны Арміі Краёвай, якія падпарадкоўваліся польскому эміграцыйнаму ўраду ў Лондане. Ён разглядаў тэрыторыю Заходняй Беларусі ў межах да 17 верасня 1939 г. як сваю.

На тэрыторыі Заходняй Беларусі былі створаны і дзейнічалі чатыры акругі Арміі Краёвай: Белаостоцкая, Навагрудская, Віленская і Палеская. Астравецкі раён уваходзіў у Віленскую акругу.

Што ж датычыць актыўных дзеянняў савецкіх партызан на тэрыторыі Астравецкага раёна, то яны пачынаюцца ў 1943 г. Тады, а канкрэтна ў красавіку 1943 г., быў створаны Вілейскі падпольны абкам камсамола ў складзе П. Н. Альшанскага (сакратар), В. І. Шымановіча і В. Т. Батэчка.

У гэты час значную работу сярод мясцовага насельніцтва праводзіла партыйная арганізацыя партызанская брыгады імя М. Гастэлы Вілейскай вобласці. Так, з 1 кастрычніка 1943 г. да 15 лютага 1944 г. яна правяляла ў вёсках Ашмянскага, Астравецкага і часткова Смаргонскага раёнаў 210 сходаў. У канцы 1943 г. у 8 раёнах Вілейскай вобласці — Мядзельскім, Дунілавіцкім, Пастаўскім, Глыбоцкім, Свірскім, Ашмянскім, Куранецкім і Астравецкім былі арганізаваны 156 антыфашысцкіх груп, у якіх налічвалася да 540 падпольшчыкаў.

Тады ж тут дзейнічала буйное фарміраванне Арміі Краёвай пад кіраўніцтвам паручніка Зыгмунта Шандзеляжа па клічцы “Лупашка”. Ён вёў барацьбу як з немцамі, так і з савецкімі партызанамі. Архіўныя звесткі свед-

чаць, што з 26 па 31 сакавіка 1944 г. яго атрад у складзе да 400 жаўнераў правёў рэйд з-пад Ашмян у раён Свіра, дзе было забіта 13 савецкіх партызан і расстраляны некалькі актыўістаў, якія трymалі сувязі з партызанамі¹.

На вышэйшую ступень паднялася барацьба савецкіх партызан з немцамі і іх наймітамі на Астрэвеччыне з восені 1943 г., калі па загаду начальніка штаба беларускіх партызан ад 4 жніўня 1943 г. № 0025 з Віцебскай вобласці ў раён Свіра быў накіраваны партызанская атрад № 4 у колькасці 150 чалавек з брыгады “Жалязняк” пад камандаваннем С. Суслава. З 2 верасня ён стаў называцца асобным партызанскамі атрадам імя Суслава. І першы бой атрад правёў з 20 па 21 кастрычніка 1943 г. па разгрому фашистскага гарнізона ў мястэчку Шамятоўшчына. У гарнізоне было 75 чалавек, сярод якіх толькі 5 немцаў, астатнія — літоўцы. У выніку бою гарнізон быў разгромлены. Было забіта 12 і паранена 8 літоўцаў, захоплены багатыя трафеі, уся дакументацыя. Пры гэтым спалены магазін, школа, малачарня, сталовая і гмінная ўправа. На ўсё гэта партызанам спатрэбілася толькі 30–35 хвілін².

Якія ж былі ўзаемаадносіны паміж савецкімі партызанамі і Арміяй Краёвай? На пачатку баявых дзеянняў беларусы і палякі нярэдка разам дысласцьціраваліся, праводзілі сумесныя акцыі. Так, яны разам разбліі нямецкі гарнізон у Нарачы, разбройлі нямецкую жандармерыю на пера-праве праз Віллю. На жаль, трагедыя польскіх афіцэраў у Катыні ўзрушыла свет і вельмі балюча адбліася на свядомасці палякаў. Адносіны паміж СССР і Польшчай у сакавіку 1943 г. былі разарваны. Гэтыя супярэчнасці яшчэ больш узмацніліся восенню 1943 г., пасля вядомага ліста ЦК КП(б)Б абкамам партыі “Аб ваеннаапалітычных задачах у заходніх абласцях Беларусі”. У гэтым лісце, у прыватнасці, былі сформіраваны наступныя вызначэнні: “Захаднія вобласці Савецкай Беларусі з’яўляюцца неад’емнай часткай Беларускай Рэспублікі. На яе тэрыторыі, акупаванай Германіяй, дазваляецца дзеянасць толькі тых груп, арганізацый і атрадаў, якія кіруюцца інтарэсамі СССР”³.

І справа дайшла да адкрытых узброенных канфліктаў паміж беларускімі партызанамі і Арміяй Краёвай. У Вілейскай вобласці камандзір партызанскай брыгады Ф. Маркаў разбройлі брыгаду Арміі Краёвай, а 50 чалавек акаўцаў загадаў расстраляць⁴. Вядома, такія дзеянні партызанскіх вожакоў яшчэ больш пагоршылі адносіны паміж беларускімі партызанамі і польска-беларускімі хлопцамі (у Арміі Краёвай значны працэнт жаўнераў складалі беларусы), якія служылі польскаму эміграцыйнаму ўраду ў Лондане.

Вось некаторыя архіўныя звесткі аб ахвярах як беларускіх партызан, так і жаўнераў Арміі Краёвай: “20 кастрычніка 1943 г. партызанская атрад імя Суслава сустрэўся з засадай польскіх легіёнаў у раёне вёскі Паляны.

У выніку бою забіта 12 акаўцаў. Забіты адзін партызан і двое партызан парапенены". "2 лютага 1944 г. атрад імя Суслава разам з атрадамі брыгады імя Варашылава разбіў гарнізон АК ў вёсцы Радзюшы, дзе знаходзілася каля 200 чалавек. Было забіта 12 і патоплена ў рацэ Страча 18 акаўцаў. Страты партызан: адзін забіты і адзін парапенены". 9 лютага 1944 г. атрад імя Суслава зноў сустрэўся з жаўнерамі АК ля хутара непадалёку ад вёскі Радзюшы. У выніку бою былі ахвяры як з боку беларускіх партызан, так і з боку Арміі Краёвай⁵.

У той жа перыяд адбываліся крывавыя разборкі партызан не толькі з АК, але і з латышскімі фарміраваннямі, якія служылі ў немцаў. Так, 26 чэрвеня 1944 г. рота латышоў у колькасці 200 чалавек выйшла з вёскі Дабраўляны на Гарані. Беларускія партызаны ў колькасці 180 чалавек зрабілі засаду каля вёскі Вішнева. Тут адбыўся бой паміж партызанамі і латышскімі ваярамі. У выніку бою загінула 9, парапенена 10 і 1 латыш узяты ў палон. Беларускія партызаны ахвяр не панеслі⁶.

У гады Вялікай Айчыннай вайны Армія Краёва вяла ўзброеную бацацьбу не толькі з беларускімі партызанамі, літоўскімі фарміраваннямі. Адбываліся баі і з немцамі. Так, 26 верасня 1943 г. атрад АК "Світа" пасля разгрому аднаго з нямецкіх пунктаў забеспечэння спыніўся на адпачынак у 5 кілометрах на поўнач ад Астраўца. Каля пасля бою жаўнеры адпачывалі, на іх напалі немцы і літоўская паліцыя. Адбыўся крывавы бой. Быў цяжка парапенены камандзір атрада, які ад ран памёр. А пазней ад атрыманых у гэтым баі ран памерлі яшчэ два акаўцы. У канцы сакавіка 1944 г. атрад "Тур" з колькасцю каля 200 акаўцаў раптоўна напаў на фашистыскі гарнізон у Астраўцы. У Астраўцы, Астравецкім павеце і на чыгуначай станцыі знаходзілася 250 немцаў. У выніку бою акаўцы былі блізкія да перамогі. Яны захапілі большую частку мястэчка, маёнтак, тартак. І толькі ранітай, калі на дапамогу нямецкаму гарнізону з Гудагая прыйшла франтавая рота вермахта, якую знялі прама з эшалона, жаўнеры Арміі Краёвай з багатымі трафеямі адступілі на сваё месца дыслакацыі⁷.

23 чэрвеня 1944 г. пачалася беларуская наступальная аперацыя Чырвонай Арміі, у выніку якой немцы, пасля трохгадовай акупацыі, былі выгнаны з нашай тэрыторыі. Пры адступленні фашисты спальвалі населенія пункты, а жыхароў знішчалі або вывозілі ў Германію. Гэты лёс чакаў і Астравец. Але камандаванне партызанскай брыгады імя ЦК КП(б)Б 3 ліпеня 1944 г. нечакана для немцаў уварвалася ў пасёлак, вызваліла яго і ўтрымлівала да прыходу Чырвонай Арміі. Такім чынам, беларускія партызаны выратавалі Астравец і насельніцтва ад знішчэння карнікамі. Апрача Астраўца беларускія партызаны вызвалілі чыгуначную станцыю Гудагай, населенія пункты Гервяты і Варняны⁸.

Пасля вызвалення Савецкай Беларусі, у тым ліку і Астравеччыны, ад фашистыскай акупацыі, пачалося аднаўленне прамысловасці, сельскай гаспадаркі, транспарту, сувязі і паступовае паляпшэнне матэрыяльных умоў жыцця.

¹ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ф. 3500, вол. 2, спр. 49, л. 322.

² Тамсама, л. 45, 125, 128.

³ Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Мн. 1993. С. 101.

⁴ Тэзісы чацвёртай навуковай канферэнцыі беларускіх і польскіх гісторыкаў. Гродна, 1994. С. 85–87.

⁵ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ф. 3500, вол. 4, спр. 80. л. 6, 23, 25.

⁶ Тамсама, вол. 2, спр. 49, л. 45.

⁷ Сямашка Я. Армія Краёва на Беларусі. Мн., 1994. С. 145, 151.

⁸ Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны. Т. 3. С. 315; Беларуская савецкая энцыклапедыя. Т. I. С. 533.

Игорь Устименко (д. Михалишки Островецкого р-на)

МИХАЛИШКИ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

1 сентября 1939 г. с нападения Германии на Польшу началась Вторая мировая война. К середине месяца стало очевидным, что положение польской армии практически безнадежно, а германская армия пользуется неоспоримым численным и техническим превосходством. В этих условиях участие в дележе “наследства больного человека” решил принять Советский Союз. Согласно секретному протоколу советско-германского пакта о ненападении, ему должны были отойти восточные земли Второй Речи Посполитой до рек Нарев–Висла–Сан. В этих условиях 17 сентября Красная Армия переплыла советско-польскую границу и вошла на территорию Западной Белоруссии и Западной Украины.

Мой доклад не ставит перед собой цель дать правовую оценку тех событий, ибо любая оценка здесь будет неполной и субъективной. Отношение населения Западной Белоруссии к советским войскам было различным, но в целом благожелательным. Сама идея воссоединения восточных и западных белорусских земель приветствовалась различными политическими силами белорусского населения — от коммунистов до националистов. В немалой степени этому способствовало и то, что советская сторона практически беспрепятственно отпускала по домам пленных польской

армии белорусской и украинской национальности. Отношение польского населения, естественно, было враждебным, но и среди него ходили слухи, что Красная Армия вступила в Польшу для того, чтобы сражаться с немцами.

К сожалению, в советской историографии события данного периода обычно описывались очень скрупулезно, подгонялись под пропагандистский штамп о радушной встрече белорусским населением советских солдат. О каких-либо боевых столкновениях между польской и Красной Армией не сообщалось, усиленно создавалась иллюзия, что их не было вообще. О том, что это не так, свидетельствуют тяжелые бои за Гродно.

Что ж в сентябре 1939 г. происходило на Острогожчине, в Михалишках? Каких-либо регулярных частей польской армии, расположенных здесь к началу боевых действий, установить не удалось. По сведениям очевидцев, в Карвелях находился отряд польской пограничной стражи, который при приближении советских частей сдался в плен. Этот факт требует уточнения. Лично меня удивляет, что польские пограничники оказались так далеко от границы. Впрочем, возможно, они отходили на запад.

В целом сопротивление частям Красной Армии было довольно пассивным и заключалось в создании препятствий для ее продвижения — уничтожении мостов и других переправ, нагромождений, завалов, минировании дорог. Ярким примером здесь могут служить Михалишки. При приближении частей начальник михалишской пожарной команды Вайнштейн взорвал мост через Вилию, задержав почти на двое суток продвижение Красной Армии. Это свидетельство очевидцев подтверждает документ, полученный мной из Российского государственного военного архива. Он представлял собой журнал боевых действий 27-й стрелковой дивизии (бывшей Омской Краснознаменной имени Итальянского пролетариата). Цитирую его дословно: “Совершив к утру 19 сентября 40-км переход, 27-я СД выходит в район Михалишки, Бабичи, Пашкуны. Мост через р. Вилия у м. Михалишки был взорван, поэтому частям пришлось ждать наводки временного моста, делавшегося 45-м отдельным саперным батальоном. Взамен взорванного моста рядом с ним был построен мост на рамных опорах общей длиной 115 м. Мост строился одной саперной ротой, подброшенной к месту работ на автомашинах. Постройка производилась непрерывно одной сменой с 17.00 19 сентября, благодаря самоотверженной работе саперов — начсостава и красноармейцев, работавших целые сутки по пояс в холодной воде, мост для всех дивизионных грузов был готов за 26 часов, что является рекордной нормой при постройке этого рода мостов. Наводка моста была закончена в 19.00 20.09”¹.

2 ноября 1939 г. Западная Белоруссия, в состав которой входила и Острогожчина, была включена в состав СССР и воссоединена с БССР. Нача-

лись преобразования в советском духе. Произошли первые выборы: народными депутатами стали многие бывшие члены КПЗБ, в том числе Падалис и Мацко. Были созданы первые колхозы, в том числе в Ворнянах, Гервятах и Витках. В этот же период на Островеччине проводятся и репрессивные акции против “политически неблагонадежных элементов” — представителей бывшей польской администрации, офицеров, осадников и т. д. Этот момент истории Островеччины также далеко не изучен. Предстоит выяснить личности и количество депортированных в Сибирь лиц.

Великая Отечественная война пришла в Михалишки в первый же день — 22 июня 1941 г. Здесь находилась учебная авиационная эскадрилья Поставской авиационной школы пилотов. На взлетно-посадочных площадках в Побылях, Михалишках и Турлах базировались скоростные бомбардировщики СБ и самолеты-разведчики Р-5. Командовал учебным отрядом майор Борилло, а комиссаром был старший политрук Атаманчук. Штаб эскадрильи находился в бывшем поместье имени в Турлах, а сами летчики жили в палатках.

Перед рассветом по аэродрому нанесли бомбовый удар 24 немецких пикирующих бомбардировщика “Юнкерс-87”. Была уничтожена большая часть самолетов, многие курсанты и техники погибли в своих палатках, даже не успев понять, что происходит. По некоторым сведениям, налету предшествовала высадка диверсантов, которые подожгли находившийся поблизости хутор и тем самым дали немецким летчикам ориентир. Отразить налет было нечем: аэродромы не имели ни зенитной артиллерии, ни истребителей. Единственное, что могли делать в этих условиях курсанты, — это выводить свои самолеты из-под бомбежки.

Всего тогда погибли 64 летчика-курсанта и около 100 авиационных техников, многие были ранены. Узнав о случившемся, в Михалишки на связном самолете ПО-2 вылетел командир Поставской авиационной школы пилотов полковник В. А. Тимофеев. Он организовал эвакуацию уцелевших самолетов и раненых в тыл. Часть раненых, отправленных на автомашинах в госпиталь, была по дороге перехвачена немецкими танками и, очевидно, погибла.

Мы постоянно ведем работу по установлению судьбы летчиков-курсантов. К сожалению, это дело чрезвычайно трудное. Бывший советский военный архив в Подольске ответил нам, что данными о судьбе курсантов Поставской авиационной школы он не располагает. Это естественно, если учесть ту неразбериху, которая царила в первые месяцы войны, и уничтожение документов, которые могли достаться немцам. Немногие уцелевшие летчики с трудом вспоминают имена своих бывших товарищей, ссылаясь на время и плохую память. Тем не менее фамилии некоторых погибших летчиков (Каргин, Воробьев, Количак, Бакулин) установлены.

Известно и несколько переживших войну курсантов, среди них — будущий писатель Генрих Гофман, написавший книгу “Герои Таганрога” о таганрогских подпольщиках.

Уже к 26 июня территория Островеччины была оккупирована немцами. Осуществляя политику “разделяй и властвуй”, оккупанты присоединили Островеччину к генеральной округе Литва. В Михалишках, Гервятах, Кемелишках и других крупных селах разместились гарнизоны литовских полицейских. Начались карательные операции против активистов советской власти и евреев. Был зверски убит первый председатель Жукойненского сельсовета Гимбицкий, советские активисты в Михалишках. Многочисленное еврейское население Михалишек было частью расстреляно литовскими полицейскими на месте, частью вывезено на подводах в Вильнюс и расстреляно там. В годы войны еврейская колония в Михалишках была полностью уничтожена. Только сохранившееся еврейское кладбище напоминает о том, что она когда-то существовала.

В годы войны партизанские отряды на Островеччине не базировались, поскольку здесь не было больших лесных массивов и сильными были позиции польской Армии Крайовой. Тем не менее сюда заходили и совершали диверсии рейдовые группы партизан с территории Мядельского района.

11 июня 1943 г. взвод партизан под командованием Бородича сжег в Михалишках деревянный мост, убив восемь полицейских. 6 июля 1943 г. в имении Поляны был сожжен спиртзавод производительностью 30 тысяч литров спирта в месяц. При этом были уничтожены электростанция и несколько тракторов. 12 октября 1943 г. группа Сердюкова из отряда имени Суворова заминировала у Михалишек полоцкий тракт, причем на мине подорвалась немецкая автомашина. Кроме того, партизаны сожгли в нескольких километрах от Михалишек Ольховскую картонную фабрику, 22 октября разгромили в Жукойнях полицейский пост, уничтожив 5 полицейских.

25 февраля 1944 г. группа партизан из отряда “Слава” под командованием Жарина попала у Михалишек в засаду, организованную литовскими полицейскими. С боем отряд вырвался из окружения, уничтожив двух и ранив еще двух полицейских.

Пока еще не получила полного анализа деятельность польской Армии Крайовой, а она здесь была весьма и весьма активной. Например, под Кемелишками и Супранентами действовали отряды аковцев во главе с Лупашкой и Кмицицем. Отношения их с советскими партизанами были сложными, очень часто враждебными. Так, в марте 1944 г. аковцы захватили в Кемелишках и расстреляли партизанских разведчиков Вилютиса и Городецките.

Активно действовали аковцы и против немцев, и против литовских полицейских. Самой громкой их акцией стал бой за Островец 31 марта 1944 г.

Отряды Витольда Туронка (подпольная кличка “Тур”) и Адама Барычки, общей численностью около 200 человек, ночью атаковали поселок, в котором находилось примерно 250 немцев — солдат вермахта, жандармерии и три команды строительной организации “Тодт”. Поначалу полякам сопутствовала удача — они захватили большую часть Островца, в том числе склады и штаб “Тодта”. Однако вскоре из Гудогая была переброшена рота фронтовиков, снятых прямо с эшелона. Аковцам пришлось отступить, однако с богатыми трофеями, в том числе с легковым автомобилем. Этот бой описан в книге Евгения Семашко “Армия Крайова на Беларуси”.

Наступило лето 1944 года — время освобождения Беларуси. С востока доносилась канонада — полным ходом шла операция “Багратион”. Немецкая армия, откатываясь назад, разрушала за собой железнодорожные пути, минировала дороги, взрывала мосты.

В эти дни ближе всех к Михалишкам находилась 16-я Смоленская партизанская бригада под командованием полковника И. Р. Шлапакова. В конце июня, двигаясь в общем направлении на Вильнюс, она освободила поселок Свирь. Ей и было поручено захватить Михалишки и сохранить мост через Вилию до подхода Красной Армии. Непосредственно для выполнения этого задания были выделены три партизанских отряда и 60 конных разведчиков. Возглавил их заместитель командира бригады по разведке Василий Сергеевич Дубленых (партизанская кличка “Уральский”).

4 июля 1944 г. отряд занял Михалишки. Вопреки ожиданиям, боя не было — литовский гарнизон еще утром оставил село и лесами ушел на Пабраде. Дубленых отдал приказ послать конную разведку на Гозу, но в этот момент неожиданно показались три автомашины с немецкими солдатами. Партизаны быстро замаскировались, решив устроить немцам засаду. Автомашина остановилась у моста, немецкие солдаты стали выгружать из них ящики с боеприпасами и взрывчаткой. Стало ясно, что фашисты хотят взорвать мост и тем самым затруднить продвижение советских войск. Партизаны открыли винтовочный и пулеметный огонь. Среди немцев возникла паника, но, быстро оправившись, они заняли круговую оборону и вступили в бой. В упорной схватке обе стороны понесли потери. Погибло отделение Ивашкевича, прикрывавшее мост, но и немцы, потеряв много убитыми и ранеными, были вынуждены отступить.

Вскоре после боя над Михалишками появилась “рама” — немецкий самолет-разведчик. Покружиив над селом, он улетел в сторону Вильнюса. Затем начался авиационный налет. Немцы, не сумев взорвать мост, теперь старались уничтожить его бомбардировкой с воздуха. Партизаны пытались противодействовать налету пулеметным огнем, однако попаданием бомбы их расчет был уничтожен. Погибли Боровиков, Моргунов и еще

несколько партизан. После боя они были похоронены у костела на левом берегу Вилии.

Налеты продолжались и ночью с применением “люстр” — осветительных авиабомб на парашютах. Немцы применяли и кассетные бомбы, половинки которых до сих пор находят в окрестностях Михалишек. Под утро немецким самолетам удалось разрушить прямым попаданием авиабомбы несколько пролетов моста.

На следующий день партизаны приступили к возведению нового бревенчатого моста ниже по течению реки, однако немецкая авиация продолжала наносить удары. Положение изменилось с подходом 277-й стрелковой дивизии 72-го стрелкового корпуса. Возведение pontонного моста взял на себя 562-й особый саперный батальон. В ходе освобождения Островеччины советские части понесли от бомбово-штурмовых ударов немецкой авиации тяжелые потери. Так, 13 июля 1944 г. под Михалишками погиб и был похоронен сержант 707-го стрелкового полка 215-й Смоленской дивизии Григорий Емельянович Рыбников. Имена многих погибших еще предстоит уточнить. Не все были похоронены. По свидетельству современников, в послевоенные годы при проведении полевых работ под Михалишками и Ольховкой часто обнаруживали останки советских солдат и офицеров.

Такова вкратце история Михалишек в годы Второй мировой войны. Пользуюсь случаем, чтобы на этой конференции выразить признательность пенсионеру и бывшему учителю Михалишской СШ Михаилу Андреевичу Клецовскому, много сделавшему для изучения истории села.

В заключение хотел бы сказать несколько слов по поводу наших сегодняшних проблем. К сожалению, краеведческая работа в настоящее время никем и никак не стимулируется, за исключением общих фраз типа: “Вы молодцы, ребята”. Она ведется на одном только голом энтузиазме наших краеведов, а в условиях рыночной экономики и экономического кризиса на нем далеко не уедешь. За примерами далеко ходить не надо. Сейчас практически невозможно нанять художника-оформителя для школьного краеведческого музея. Мы обращались к трем представителям, как местным, так и минским, и все они, узнав о расценках на оформительскую работу, покрутили носом и разошлись в разные стороны. Сейчас они гораздо больше могут заработать, намалевав простенький рекламный щит, чем выполнив сложную и трудоемкую работу по оформлению музейного стенда.

Далее. Не секрет, что многие документы по истории нашего края хранятся в Вильнюсе. Скажите мне, кто профинансирует эту архивную работу, возьмет на себя расходы по оформлению визы, пребыванию в Вильнюсе, на ксерокопии документов?

Второй вопрос: сегодня у нас краеведческая конференция, и мы услышим немало интересных докладов. Обычно на уважающих себя конференциях происходит распечатка материалов, которые затем раздаются участникам для дальнейшей работы. Я, например, от такой распечатки не отказался бы: она пригодилась бы мне на уроках истории. Могут ли это сделать организаторы конференции?!*

¹ РГВА, ф. 35 086, оп. 1с, д. 535, л. 5.

* Так, сапраўды, дадзеную “распечатку” мы змаглі зрабіць (па фінансавых прычынах) толькі праз два гады.

Марыя Сачок (Гродна)

ГІСТОРЫЯ АСТРАВЕЧЧЫНЫ Ў ФОНДАХ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА БЕЛАРУСІ Ў ГРОДНЕ

Тэрыторыя сучаснага Астравецкага раёна ў перыяд уваходжання Беларусі ў склад Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX стст.) знаходзілася ў складзе трох паветаў Віленскай губерні: Ашмянскага, Віленскага і Свянцянскага. Таму архіўныя крыніцы, асабліва з губеранскіх фондаў, захоўваючыя цяпер пераважна ў Гістарычным архіве Літвы (Вільнюс).

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Гродне, які захоўвае дакументы па гісторыі былой Гродзенскай губерні за XIX – пачатак XX стст., гісторыя Астравеччыны адлюстравана ў некаторых фондах Ашмянскага і Свянцянскага паветаў, а таксама ў друкаваных выданнях навукова-даведачнай бібліятэкі архіва.

У фондах рэлігійных установ — дэканатаў, касцёлаў, благачынняў, епархіальных аддзяленняў — ёсць цікавыя звесткі па генеалогіі. Так, у фондзе № 920 “Ашмянскі дэканат” маюцца метрычныя кнігі рэгістрацыі нараджэнняў, шлюбаў і смерцяў католікаў за 1834–1879 гг., у фондзе № 1812 “Свірскі дэканат Свянцянскага павета” — метрычныя кнігі Кямелішскага касцёла за 1870–1874 гг., у фондзе № 148 “Гервяцкі касцёл Ашмянскага павета” — метрыкі народжаных за 1848–1851, 1856–1860, 1877–1883, 1896–1899 гг., метрычныя кнігі рэгістрацыі шлюбаў за 1883–1895 гг., метрычныя кнігі рэгістрацыі смерцяў за 1848–1868 гг., у фондзе № 1797 “Ашмянскае благачынне” — метрычныя кнігі рэгістрацыі нараджэнняў, шлюбаў, смерцяў праваслаўных за 1864, 1867–1879 гг. Да крыніц па генеалогіі адносяцца таксама фонды ашмянскага павятовага маршалка (1816, 1824–1865) і ашмянскага павятовага казначэйства (1808, 1834, 1899–1918 гг.).

У фондзе № 515 “Ашмянскі павятовы маршалак” знаходзяцца пасяменныя спісы дваран Ашмянскага павета, метрычныя выпісы дваран за 1846–1865 гг.; у фондзе № 1543 “Ашмянскае павятовае казначэйства” — асабовыя рахункі ўкладчыкаў за 1912–1917 гг., кніжкі запісаў укладаў і ўкладчыкаў за 1914–1915 гг., ашчадныя кніжкі ўкладчыкаў за 1915 г., архіўныя справы “Прыватны пералік да разліковых кніжак па падатку з нерухомых маёмасцей за 1913 г.”.

У навукова-даведачнай бібліятэцы архіва захоўваюцца рэдкія выданні, дзе ёсьць звесткі і па гісторыі Астравеччыны.

Так, у энцыклапедыі “Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” пад рэдакцыяй Б. Хлябоўскага, В. Валеўскага і Ф. Сулемерскага даецца геаграфічнае і гістарычнае апісанне Астраўца, Варнян, Гервятаў, Гудагаяў, Кямелішак, Маляў, Міхалішак і іншых паселішчаў Астравеччыны.

Вось, да прыкладу, апісанне Астраўца. У другой палове XIX ст. гэта было мястэчка і фальварак Віленскага павета. Тады тут налічваліся 22 дамы і 176 жыхароў, вінакурня, бровар, тартак, паравая цагельня, фабрыка дрэнажоў. Конная жалезная калейка даўжынёй 5 вёрст звязвала Астравец са станцыяй Слабодка. Існавалі два манастыры: адзін у Астраўцы, другі — у Слабодцы на адлегласці дзвюх вёрст ад мястэчка.

У 1474 г. заснаваў тут кіеўскі ваявода Марцін Гаштольд касцёл і кляштар дамініканцаў. Прывілеем караля Жыгімonta Аўгуста ад 9 мая 1537 г. “маентнасць” пераходзіць да Станіслава Гаштольда, ваяводы навагрудскага, пазней віленскага і троцкага, першага мужа Барбары Радзівіл. Пасля смерці Гаштольда Астравец пераходзіць да Карыцкага. Праз стагоддзе Астравец становіцца ўласнасцю і рэзідэнцыяй Корсакаў. У 1616 г. Ян Мікалай і Галена Корсакі пабудавалі касцёл дамініканцаў замест разбуранага. Калі і гэты касцёл прыйшоў у занядпад, Гіляр Ціжэўскі збудаваў у 1787 г. новы касцёл і кляштар дамініканцаў. На пачатку XIX ст. Астравец перайшоў ва ўласнасць Кастравецкіх, а затым Ромераў. У 1866 г. касцёл і кляштар дамініканцаў былі зачынены. Касцёл перабудавалі ў праваслаўную царкву Шумскага благачыння.

Згодна з паданнямі, мястэчка і фальварак называліся Астраўцом, таму што ляжалі нібы на востраве, утвораным рэчкамі Лошай, Кегнай і Кавальской. Над Кавальской знаходзіцца вёска Кавалі, названая так, па паданню, таму, што калісьці тут былі жалезныя заводы, ад якіх засталіся толькі ямы.

У астравецкіх межах, над берагам рэчкі Кегны, ёсьць цэлая сістэма валоў даўжынёй каля дзвюх вёрст, якія служылі для нейкіх прамысловых мэтаў.

Пра вёску Варняны “Слоўнік геаграфічны” падае наступныя звесткі. Гэта было мястэчка Віленскага павета. У другой палове XIX ст. тут налічвалася 24 дамы, 249 жыхароў, з іх 13 праваслаўных, 22 католікі, 114

яўрэяў. Былі тут парафіяльны касцёл, яўрэйскі малітоўны дом, сялянская школа, дом прытулку, 18 крам, цагельня; штонядзельна адбываліся торгі і кірмашы. Касцёл тутэйшы — адзін з найдаўнейшых на “Літве”, фундаваны ў 1462 г. Марыяна Сангайлавай. У 1769 г. ён быў перабудаваны на цагляны, меў дзве вежы; адноўлены ў 1880 г.

Варняны — даўняя ўласнасць Абрамовічаў, потым Снядэцкіх. Пры канцы XVI ст. Ян Абрамовіч, староста лідскі, а потым ваявода смаленскі, заснаваў тут рэфармацыйны збор, а пры ім — школу і шпіталь.

Шмат карысных звестак па гісторыі Астравеччыны можна знайсці ў “Памятных книжках Виленской губернии” за 1856—1915 гг. Гэтае даведачнае выданне ўтрымлівае інфармацыю пра губеранская і павятовыя ўстаноўы, іх склад, месцазнаходжанне, спісы чыноўнікаў, якія працавалі ў іх. Акрамя таго, там ёсьць шмат іншых звестак, якія датычыліся і гісторыі Астравеччыны. Напрыклад, падаюцца расклады руху цягнікоў, публікуюцца народныя календары, “паштовыя дарожнікі” і інш.

У “Памятной книжке Виленской губернии на 1899 г.” ёсьць “Ведамасці пра міравых па сялянскіх спраўах”, па валасіях з іх адресамі, пра колькасць сялянскіх грамадаў, двароў, сялян па Віленскаму, Свянцянскому, Ашмянскому паветах, а таксама “Спіс паштова-тэлеграфных устаноў Віленской губерні”, з якога бачна, што паштовыя аддзяленні тады былі ў Варнянах і Міхалішках. Названы таксама паштовыя дарогі з указаннем адлегласці ў вёрстах.

У “Памятной книжке Виленской губернии на 1889 г.” знаходзім “Ведамасць аб праваслаўных храмах і прыходах Віленскай губ. з указаннем ліку прыходжан” за 1887 г. і “Спіс больш значных фабрык і заводаў Віленской губерні па паветах” за 1886 г.

“Памятные книжки Виленского учебного округа” 1877, 1885—1886, 1906—1909, 1913—1914 гг. даюць звесткі пра вісковыя школы — народныя вучылішчы. Так, у Віленскім павеце на тэрыторыі сучаснай Астравеччыны яны былі ў Астраўцы, Варнянах і Гервятах.

Астравецкае народнае вучылішча існавала з 1867 г. Размяшчалася яно ў грамадскім доме (бясплатна). На ўтрыманне вучылішча адпускалася з казны 200 руб. у год. Вучняў было 24 хлопчыкі і дзве дзяўчынкі. Наставнікам працаваў Павел Жамойцін, які закончыў Маладзечанскую настаўніцкую семінарыю. Атрымоўваў ён 150 руб., хлеба на 18 руб. і кватэру. Астравецкі законанастаўнік праваслаўнага веравызнання, святар Аляксандар Савіч закончыў Літоўскую духоўную семінарыю. Законанастаўнікам католіцкага веравызнання быў ксёндз Леў Глямбоцкі.

Варнянскае народнае вучылішча, заснаванае ў 1864 г., таксама размяшчалася ў грамадскім доме. На ўтрыманне вучылішча адпускалася з казны 200 руб. у год. Вучыўся тут 51 хлопчык.

Гервяцкае народнае вучылішча заснавана ў 1867 г. На ўтрыманне яго адпускалася 120 руб. у год з дзесяцінага збору з сялян. Вучылася ў ім 40 хлопчыкай.

Кімельшская вучылішча Свянцянскага павета, заснаванае ў 1868 г., размяшчалася ў доме валаснога праўлення. На ўтрыманне адпускалася 254 руб. са сродкаў воласці. Вучыўся тут 31 хлопчык.

Каштоўныя звесткі па гісторыі рэлігійных устаноў Астравеччыны ёсць ў “Podręcznej Encyklopedii Kościelnej” (1905–1913, т. 1–10) і іншых выданнях, якія захоўваюцца ў архіве.

Лена Глагоўска (Гданьск)

БРАТЫ СТАПОВІЧЫ

Беларусь у канцы XIX – пачатку XX стст. перажывала вялікія перамены, звязаныя з адраджэннем беларускай думкі, вайной і станаўленнем сваіх межаў. Рэвалюцыйныя працэсы не абміналі таксама гэтае зямлі. Беларусь здаўна спаквала губляла сваю самастойнасць. Яе геаграфічнае становішча і палітычныя ўмовы спрыялі перамяшчэнню і ўкараненню ўсходніх — рускіх (маскоўскіх) і заходніх (польскіх) упływu. Пачынаючы з XVI ст. крýжаваліся тут розныя плыні, якія прывялі да знікнення беларускай са-мбытнасці ў шляхецкіх — найбольш пашыраных колах грамадства.

Беларускасць (мова, фальклор) захавалася практычна толькі сярод збяднелай шляхты і сялянства. У гэтых групах і сярод выхадцаў з іх і пачала адраджацца беларуская ідэя.

На такі цікавы перыяд і прыпада жыццё братоў Стаповічаў — Канстанціна (1890–1926) і Албіна (1894–1934). Яны былі сведкамі і актыўнымі ўдзельнікамі беларускага руху ў перадваенны перыяд, у час Першай сусветнай вайны і пасля яе — у межах Другой Рэчы Паспалітай. Нараадзіліся яны ў мнагадзетнай сялянскай сям'і ў вёсцы Барані тагачаснага Свянцянскага павета Віленскай губерні. Сям'я была каталіцкага веравызнання. Бацькі, Матэвуш і Альжбета, дбалі пра адукцыю сваіх дзяцей. На той час народная школа, у якой пачыналі здабываць грамату браты, была расійскай. Як успамінаў Канстанцін: “Вучыцель быў суроўы, што меры ў злосна ўдары лінейкай без дай прычыны [...], быў п’яніца горкі і маскаль наравісты”¹.

Вялікі ўплыў на нацыянальную свядомасць падвіленскіх жыхароў меў касцёл, у якім служба вялася па-польску. Выразам гэтага стала атаясамленне веры каталіцкай з польскай нацыянальнасцю. Афіцыйныя ж улады, у сваю чаргу, праводзілі палітыку, скіраваную на русіфікацыю насельніцтва.

Беларускую нацыянальную свядомасць даводзілася набываць самастойна. Таму і сам беларускі рух быў запознены. У жыцці братоў Стаповічаў, развіцці іхняй беларускай самасвядомасці, ды і не толькі іхняй, вялікую ролю адыграла бацькоўская, хатняя беларуская мова. Да гэтага далучыліся ўзнікаючыя ў гады вучобы братоў кволыя паасткі беларускага руху, якія адыгралі станоўчую ролю ў іх будучым жыцці.

Лёсі абодвух братоў склаліся па-рознаму, аднак яднала іх вялікае сяброўства і ўзаемнае дбанне пра развіццё беларускай культуры, нягледзячы на неспрыяльнія ўмовы для яе.

Канстанцін Стаповіч пасля вучобы ў Свянцянцах навучаўся ў Віленскай духоўнай семінарыі. У час пабытку ў Вільні, яшчэ перад семінарыяй, ён пазнаёміўся з газетай “Наша ніва”. У 1907 г. запісаў ва ўспамінах: “Займаюся крыху беларушчынай”. Пад час вучобы ў семінарыі ён пазнаёміўся з беларускім гуртком і невялікай беларускай бібліятэкай. З гэтага гуртка выйшлі свядомыя беларускія ксяндзы: Адам Станкевіч, Язэп Рэшаць, Віктар Шутовіч і іншыя. Паказваючы ўсю складанасць сітуацыі, А. Станкевіч пісаў пра нацыянальную свядомасць семінарыстаў: “Звяртаем на гэта ўвагу, бо, быць можа, будучы гісторык, даследуючы гэтыя справы, напаткае дзе ў архівах семінарыі, ці каталіцкай кансісторыі, ці дзе ў іншым месцы, афіцыяльны запіс народнасці гэтых асоб і ў запісе гэным можа ўбачыць многіх [семінарыстаў. — Л. Г.] як палякаў. Вось жа трэба ведаць, што дзеля ўспомненых палітычных і частковая рэлігійных прычын семінарскія ўлады запісвацца беларусамі клерыкам не railі і нават не дазвалялі. Сведчаць аб гэтым некаторыя самі клерыкі з таго часу. Дзеля гэтага, бадай, усе клерыкі-беларусы запісаліся тады палякамі”².

У 1913 г. К. Стаповіч надрукаваў свой першы верш у газете “Беларус”. Складанасць пазнейшых умоў не замінала дзейнасці пастырскай і паэтычнай у нацыянальным духу.

У 1915 г., пасля пасвячэння, Канстанцін Стаповіч быў вікарнем у Камаях і Клюшчанах на бацькаўшчыне. У перыяд Першай сусветнай вайны гэтыя мясцовасці апынуліся пад нямецкай акупацыяй. Добрае стаўленне нямецкіх улад да беларускага школьніцтва пасадзейнічала закладанню беларускіх школ. Ксёндз Канстанцін арганізаваў у наваколлі восем беларускіх школ і сам працаваў выкладчыкам на настаўніцкіх курсах. У Клюшчанскім касцёле ён арганізаваў хор і распачаў літаратурную дзейнасць, а таксама стварыў “Хаўрус сваякоў” — культурную арганізацыю. “Справа беларушчыны зачынае прымаць зусім правідныя характар, там, дзе складаецца арганізацыя, якая як-кольвецы здабывае права для сваёй мовы і звычаю”, — успамінаў потым сам К. Стаповіч. Свае паэтычныя творы ён пачаў падпісваць псеўданімам Казімір Сваяк. Тады ж ксёндз Канстанцін пачаў весці набажэнствы на беларускай мове. Гэта прывяло да канфліктаў з духоўнымі ўладамі і з уласнікамі

тутэйших двароў. У выніку ён быў высланы ў Карыцін на Беласточчыну. Але і там працягваў працу на беларускай ніве.

Змагаючыся са сваёй хваробай — сухотамі, пасля Першай сусветнай вайны Канстанцін Стаповіч працаваў у Засвіры, уводзячы беларускую мову ў набажэнствы і абуджаючы ў сваіх парафіянах беларускую нацыянальную свядомасць.

У 1921 г. ксёндз К. Стаповіч пісаў: “Кожны ксёндз-беларус павінен: 1. Пільна спасцерагаць і сачыць працэс народнага даспявання беларусаў, каб не адстаць ад агульнага культурнага развітку души народнай. 2. Старацца ўвесці ў свае паравіні і карыстацца мовай народнай згодна з псіхалогіяй нашага народа і паводле правіла “не прымушай, але пераканай”³.

Зразумела, што сам ён жыў згодна са сваімі выказваннямі і ўстаноўкамі. Выдатна разумеючы складанасць беларускай гісторыі, К. Стаповіч бачыў будучыню Беларусі ў адраджэнні нацыі. У 1922 г. ён дапамагае правядзенню выбарчай кампаніі ў польскі парламент, сам з’яўляецца членам Беларускага выбарчага камітэта.

Галоўным няшчасцем Беларусі ксёндз Канстанцін Стаповіч лічыў яе рэлігійную раз’яднанасць, таму ён быў прыхільнікам уніі. У сваіх працах даў гэтamu тлумачэнне. Ён не лічыў рэлігію толькі прыватнай справай грамадзян, а надаваў ёй перш за ўсё палітычнае значэнне. Падкрэсліваў недаацэнку яе беларускім дзеячамі. “Справа веры ў народзе беларускім такая рэч важная, што аж стыдна, як мала цніцца яна некаторымі нашымі дзеячамі. Рэч у тым, што рэлігія наогул ёсьць адным з найважнейшых твораў народнай души. У інтэлігента, асабліва мешчаніна, ёсьць і іншыя творы, і іграе там вялікую ролю святыня мастацтва, святыня науки, у простага народа святыня рэлігіі абымае ўсе найлепшыя парывы души, — больш скажу: святыня рэлігіі заступае яму і мастацтва, і науку. Гісторыя нас вучыць, што сістэмы рэлігійныя маюць уплыў на жыццё больш, чым сістэмы навучнія [...]. Гісторыя мела шчасце, ці няшчасце, аддаць Беларусь пад уплывы Усходу і Захаду, гэты дух фармальных праціўнікаў у змаганні да цывілізацыі. Вось і светапогляд наш рэлігійны мусіў прыняць дзве формы: грэцкую і лацінскую”⁴.

Верным паплечнікам, які разумеў і падтрымліваў погляды Казіміра Свяяка, быў яго брат Альбін. Атрымаўшы музычную адукацыю ў кансерваторыі Монтвілы ў Вільні, ён працаваў спярша арганістам у касцёле ў Цеханоўцы (цяпер тэрыторыя Польшчы), затым у Казані. Хаця асяроддзе, у якім яму даводзілася знаходзіцца, было польскім па нацыяналь-

наму духу, Альбін да канца свайго жыщца застаўся верным беларускай ідэі. Так, як і брат Канстанцін, разумеў становішча Беларусі, асабліва яе раз'яднанне пасля Рыжской дамовы 1921 г. У tym жа годзе Альбін вярнуўся з Казані ў Вільню. Хаця падзеі Першай сусветнай вайны ў Беларусі адбыліся без яго ўдзелу, А. Стаповіч, вярнуўшыся ў Вільню, актыўна ўключыўся ў беларускі рух, спярша студэнцкі, пасля — агульнаграмадскі і палітычны.

Пры сваёй актыўнай грамадскай дзейнасці Альбін займаўся і музыкай — кампазіцыяй, запісаннем і апрацоўкай беларускіх народных песень, выкладаў музыку ў Віленскай беларускай гімназіі. Пачынаючы з 1926 г. імя Альбіна Стаповіча пачало рэгулярна з'яўляцца ў беларускім друку, стала вядомым у беларускіх выдавецкіх колах (выдаваў “Беларускую крыніцу”) і ў Беларускай хрысціянскай дэмакратычнай партыі. У час выбараў у Сойм Другой Рэчы Паспалітай у 1928 г. стаў беларускім паслом (дэпутатам). Аб заангажаванні А. Стаповіча ў беларускую справу сведчыць яго багатая публіцыстыка ў беларускай і польскай прэсе міжваеннага перыяду. Сёння яна з'яўляецца сведчаннем перамен палітыкі польскіх улад у адносінах да беларусаў у Польшчы. Публіцыстыка ў польскай прэсе, асабліва ў “Przeglądzie Wileńskim” 1930–1934 гг. давала польскаму чытачу поўнае ўяўленне аб глыбіні праблем беларусаў у Другой Рэчы Паспалітай. Альбін смела адстойваў права беларусаў на годнае жыццё, на незалежнае дзяржава, на існаванне на сваёй зямлі.

Сваімі артыкуламі і выступленнямі Альбін Стаповіч прабуджаў у суйчынніках нацыянальную беларускую свядомасць: “Ні літоўцы, ні беларусы не з’яўляюцца тут гасцямі і ў спраўах сваіх могуць нешта сказаць”. На сустрэчах з жыхарамі Віленшчыны гаварыў: “Усе сілы кожнага польскага ўрада былі і ёсць скіраваны на тое, каб нас зрабіць палякамі. Але не даваймася і не дазваляйма, каб у польскіх установах, куды нас на службу не прымаюць, нас прыніжалі і здзекаваліся над нашай гонасцю. Мы — дужы, вялікі народ, нас болей на свеце, як жыдоў і літвінаў, латышоў, эстонцаў, фінаў, шведаў і іншых. І ўсе мы тут беларусы”⁵.

А. Стаповіч прыпісваў пачатак працэсу паланізацыі беларусаў не толькі польскім палітычным і рэлігійным уплывам, але таксама ўплыву заходняй цывілізацыі ўвогуле: “Стагодзіямі паланізацыю беларуска-літоўскіх земель трэба прыпісваць не толькі палітычным і рэлігійным плыням, але ў большай, можа, меры модзе на заходнія звычай, якія былі пераняты з Заходняй Еўропы праз пасрэдніцтва Польшчы і аставілі на сабе трывалы нанос у постасці польскай мовы. Як толькі беларускае дзіця адарвецца ад роднай вёскі і трапіць у двор, на плябанію, у горад — сутыкаецца зараз жа з праявамі зусім невядомай матэрыяльнай еўрапейскай культуры ў польскай форме. Такому дзіцяці, вядома, імпандуе не польская мова, не музыка Шапэна, але [...] наваксаваная дубовая паркетная падлога, уложеная ў прыгожы ўзор, зручная і прыгожая

мэбля, вялікія вокны, чысціня, адзенне, невядомыя яму рэчы, дамы, вуліцы, словам, увесь гэты матэрыяльны, дагэтуль невядомы, новы свет”⁶.

А. Стаповіч на кожным кроку выкryваў паланізацыйную палітыку ўлад, а таксама паўсюдны прымус беларусаў лічыць сябе палякамі: “Вось у Баранавіцкім павеце перапісныя камісары з настаўніцтва задавалі беларусам-католікам пытанні не пра матчыну мову, а пра мову малітваў, дасканала ведаочы, што яны моляцца па-польску. У некаторых мясцовасцях Дзісенскага павета, нягледзячы на пратэсты бацькоў, запісвалі дзяцей у школьнім узросце як карыстаючыхся польскай мовай, бо ходзяць у польскую школу. У Віленскім павеце патрабаваліся пры перапісе дакументы, якія пацвярджаюць беларускую нацыянальнасць. У Віленска-Троцкім павеце — сцвярджае іншы дэлегат — праста пагражалася рэпрэсіямі за выяўленне беларускай мовы”⁷.

Альбін Стаповіч лічыў беларускую мову цалкам самастойнай, а не такой, якой хацелі яе бачыць палякі або расійцы, — дыялектамі іх моваў: “Гаворка нашых вуліц, засценкаў, а часам і вёсак не з’яўляецца польскай мовай, сапсаванай рускасцю [...], нічога таксама не мае супольнага з генезісам сапраўды польскіх гаворак, затое гэта мова здэнцыяналізаваных беларусаў-католікаў, католя, пазнаўшы раней польшчыну з пацераў, казаняў і касцельных спеваў, несвядома падганялі і падганяюць яе да сваёй беларускай мовы, бо размаўляць па-польску вымагаў своеасаблівы “добры тон” і рэакцыя на русіфікацыйныя намаганні расійскіх уладаў”⁸.

Гэтак жа, як і з паланізацыяй, Альбін Стаповіч змагаўся і з праявамі русіфікацыі, якія вялі да дэнацыяналізацыі беларусаў. Каб усвядоміць сапраўдную сітуацыю, А. Стаповіч у адкрытым лісце да былога сенатара і віцэ-старшыні Беларускага нацыянальнага камітэта Вячаслава Багдановіча пісаў: “Для нікога не з’яўляецца сакрэтам, што адкінуўшы стараабрадцаў і невялікі лік прыезджых быўших урадаўцаў, іх патомкаў ды эмігрантаў з глыбі Расіі — большасць уважаючых сябе за расійцаў у Заходній Беларусі з’яўляюцца ў прошласці выхадцамі з праваслаўнай беларускай вёскі, якія калісь на службе царскому ўраду і пад уплывам царквы паспелі грунтоўна абмасковіцца”⁹.

Вядома, погляды А. Стаповіча на самастойнасць беларускай нацыі зусім не супадалі з палітыкай польскіх улад у адносінах да беларусаў. Але ён не паддаваўся і ішоў далей у напрамку радыкалізацыі сваёй думкі: “Жывём у часы, калі адзінка, якая залічвае сябе да беларускай нацыянальнасці, падвяргаецца многім непрыемнасцям. Перад усім дзяякуючыя памылковай, недарэчнай нацыянальнай палітыцы ў Польшчы такая асона становіцца падазронай у падрыўных імкненнях, і што за гэтым ідзе, закрыццё доступу ў дзяржавыя установы”¹⁰.

Далучыўшыся да беларускіх нацыянал-сацыялістаў, Альбін Стаповіч стаў адным з аўтараў “Абавязкаў беларускага нацыянал-сацыяліста” і праграмы партыі (выступаў пад псейданімам Уладзімір Загорскі). Мэтай гэтай групы была “незалежная, бяскласавая працоўная беларуская рэспубліка ў яе этнографічных межах”¹¹, а асноўным абавязкам “дабро сваёй нацыі і яе працоўных ставіць перад дабром і карысцяй асабістай”¹².

Эвалюцыя поглядаў ад хрысціянска-дэмакратычных да нацыянал-сацыялістычных была вынікам шукання выхаду з сітуацыі паўсюднага прыніжэння беларусаў у Польшчы. Некаторыя беларускія дзеячы выбрали эміграцыю ў Савецкую Беларусь (Б. Тарашкевіч, І. Дварчанін, М. Рак-Міхайлоўскі і іншыя). А. Стаповіч быў супраць выезду інтэлігенцыі. Па-водле яго перакананняў, яе полем дзейнасці павінна стаць Заходняя Беларусь. Многім здаваліся памылковымі яго меркаванні аб савецкай рэчаіснасці: “Наши адносіны да большавізму — вядомыя. Не могуць яны быць прыхільнімі перад усім дзеля таго, што з’яўляемся шчырымі дэмакратамі, адкідаем кожную дыктатуру, з якога бы яна боку не была. Кожнаму, пэўне ж, вядома аб тым, што ў Радавым Саюзе ў практицы не існуе свабоды слова, друку, зборышчаў і сумлення. Праца культурна-асветная там такжа скіравана перад усім на камуністычнае ўзгадоўванне грамадства”¹³.

Апрача палітычнай і выдавецкай дзейнасці А. Стаповіч актыўна ўдзельнічаў у развіцці беларускай культуры ў Заходняй Беларусі, быў адным з арганізатараў Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры і хору пры ім у 1926 г. Да самай смерці ён вёў беларускі хор пры касцёле св. Мікалая ў Вільні.

Вывучэнне поглядаў і дзейнасці братоў Альбіна і Канстанціна Стаповічаў у перыяд вялікіх перамен, асабліва на беларускай зямлі, дазваляе зрабіць вывад, што яны свядома стаялі на грунце беларускай незалежнасці. Усё сваё жыццё працавалі над узбагачэннем беларускай культуры, уносілі ў яе прыкметны і важкі ўклад. Адначасова браты вялі тлумачальную працу сярод беларускага народа, заблытанага ўплывамі Усходу і Захаду, каталіцызму і праваслаўя.

Абодва Стаповічы былі людзьмі, адкрытымі для контактаў з прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцей, што жылі на беларускай зямлі, — літоўцамі, яўрэямі, украінцамі, а таксама палякамі.

Як жыццёвае крэда гучаць слова з ліста Канстанціна Стаповіча, адпраўленага з г. Закапанэ да брата ў Казань 17 лютага 1914 г.: “Каханы Альбіне! Даўно ўжо вельмі пісаў ты да мяне, і я непакоюся пра цябе. Пішы хаяці паштоўку... Хэ! Забыўся ізноў, што пішам да сябе па-свойму, каб не распанець і не забыць аб маці Беларусі”.

Літаратурныя творы Казіміра Сваяка (К. Стаповіча) і музычныя творы (тэксты, апрацоўкі народных песен, кампазіцыі), а таксама публіцыстыка Альбіна Стаповіча з'яўляюцца сведчаннем значнага ўкладу ў развіццё беларускай культуры.

¹ Сваяк К. Дзея маёй мыслі, сэрца і волі. Лондан, 1991. С. 6.

² Станкевіч А. Беларускі хрысціянскі рух. Вільня, 1939. С. 60.

³ Крыніца. 1921. № 24.

⁴ Сваяк К. Царква ці касцёл // Беларускі звон. 1921. № 16. С. 2.

⁵ Беларуская крыніца. 1928. № 46. С. 4.

⁶ Стаповіч А. Прычыны асіміляцыінага працэсу // Przegląd Wileński. 1931. Nr 13. S. 1–2.

⁷ Przegląd Wileński. 1932. Nr 1–2. S. 5–7.

⁸ Тамсама. 1932. Nr 6. S. 2–6.

⁹ Новы шлях. 1934. № 5(7). С. 7.

¹⁰ Przegląd Wileński. 1934. Nr 4 (6). S. 1.

¹¹ Нашы тэзы // Новы шлях. 1934. № 3 (5). С. 1.

¹² Абавязкі беларускага нацыянал-сацыяліста // Тамсама. 1934. № 4 (6). С. 1.

¹³ Стаповіч А. Наша акадэмія навук у Менску // Беларуская крыніца. 1928. № 52. С. 1.

■ Вітаўт Руднік (Гродна) ■ СТАРАЎСЯ БЫЦЬ ЧЫСТАЙ И ПРОСТАЙ МЫСЛ...

Што ўяўлялі сабой Клюшчаны, гэтае невялікае мястэчка на Астравечыне на пачатку XX ст.? Вось як апісвалі клюшчансскую парафію самі яе жыхары: “Парахвія гэна невялікая і мае толькі ўсяго каля трох тысяч душ. Засяляюць яе беларусы-католікі... У нас людзі — як людзі. Гаспадаруюць так сабе: ні добра, ні дрэнна... Ёсць тут свой парахвіяльны касцёл, пакуль што драўляны... Прыйшоўшы ў Клюшчаны, пабачыш вялікі нялад: моладзь разбіўшыся на некалькі грамадкаў... Найбольшую грамаду становіць беларуская моладзь — больш 80 працэнтаў. Другая частка — ліцвіны — 13 працэнтаў, а рэшта — наша шляхта... Некаторыя праз свою цемнату лезуць у шляхецкую шкуру і цураюцца роднай мовы...” Уся беларускасць у Клюшчанах маніфеставалася дзесяткам экземпляраў “Беларуса” ды “Нашай нівы”.

У Клюшчанах малады ксёндз Стаповіч сустрэў вельмі цёплы прыём, бо быў добра знаёмы мясцовым людзям. У нядзелю 31 мая 1915 г. у мяс-

цовым парафіяльным касцёле адбылася прыміцыя маладога ксяндза. Вось як апісвае гэтую падзею адзін з яе сведкаў: “У працэсіі харошай прынялі яго [кс. Стаповіча. — *B. P.*] і ўвялі ў касцёл, дзе меў ахвяраваць Найвышэйшаму першую імшу. Заграў на хорах гімн “Вені Крэатар” — як пры шлюбe. Бо і ў запраўду гэта быў шлюб маладой души з Хрыстусам. У чыстай гармоніі ходу чуваць, здаецца, былі слова прыязні: “Не пакіну цябе, Божа, аж да смерці”. Пачалася імша. Выштаў ксёндз з навукай. Не абяцаў ён прыміцыянту ў жыцці ружаў... Па скончанай Найсвентшай афяры пачалося благаслаўленне. Далоні, што прад хвілінай трymалі Хрыстуса, прыміцыянт складаў на галовы людзей. Па твары яго каціліся слёзы. А хорым часам спяваў:

Сэрца Езуса з намі,
Чэсьць яму хай будзе на векі.
Сэрца нам дараваў ён.
Каралём няхай будзе на зямлі і ў небе.

... Такая хвіліна ніколі не выходзіць з памяці, будзе аб ёй помніць і наша парапія”.

19 чэрвеня 1915 г. газета “Беларус” змясціла віншаванне маладому ксянду з нагоды прыміцыі ад жыхароў Клюшчан. У гэтым віншавальнym допісе, між іншым, гаварылася: “Ксёндз-прыміцыяント ёсьць знаны многім у нас, як здабыўца сэрц беларусаў, катeryя ўжо былі адварнулі насы ад бацькаўшчыны... Гэты ж ксёндз найболей прычыніў да пастаўлення парафіяльнага хору ў Клюшчанах... Ад усіх добрых парафіянаў, а ад спевакоў і спявачак найперш, належыць яму слова шчырай падзякі”.

І сапраўды, Кастусь Стаповіч быў стваральнікам аднаго з першых беларускіх парафіяльных хораў. Сам ксёндз вельмі любіў спевы і ўсё, што з імі звязана. Меў да гэтага добры сlyх і проста цудоўны лірычны голас — тэнар. Не было чужым яму і мастацтва дырыжыравання, таму заўсёды ў вольную хвіліну, дзе б ні знаходзіўся Кастусь, плылі звонкія гуки “Гусей”, “Чырвонай каліначкі”, “Салавейкі”, “Зялёнаага дубочкa”. Спяваючы апошнюю, Стаповіч любіў падкрэсліць, што гэта любімая песня яго маці.

Летам 1915 г. Клюшчаны былі закрануты вірлівымі падзеямі Першай сусветнай вайны. Але жыццё ў мястэчку працягвалася. Людзі працавалі штодня, а ў нядзелью і вольныя часынцы цягнуліся ў касцёл, да свайго святара, які “ў бязладдзі і нярвонасці падтрымліваў маральна сваіх прыхаджан, даючы ім надзею на лепшэе жыццё”.

Асабліва цягнулася да маладога ксяндза маладзь. Менавіта ў яе асяроддзі Кастусём Стаповічам быў створаны нелегальны гурток — “Хаўрус сваякоў”. Складаўся Хаўрус з людзей, вольных ад штодзённай працы на хлеб, а галоўнае, — маючых хоць бы мінімальную падрыхтоўку да працы на

беларускай ніве. Кіраваўся Хаўрус прэзідымам, у які, дарэчы, сам Кастусь Стаповіч (які ўсё больш станавіўся вядомы як Казімір Свяйк) не ўваходзіў. Першай задачай арганізацыі была самаадукацыя на асновах хрысціянскай этикі. Дзеля гэтага сябры Хаўрусу рыхтавалі і чыталі рэфэраты на розныя тэмы, ладзілі канцэртна-дэкламацыйныя сходкі, арганізоўвалі прадстаўленні, народныя бібліятэкі, апекаваліся школкамі. Паколькі Хаўрус быў нелегальнай суполкай, кожны яго сябра меў псеўданім. На жаль, нам невядомы цяпер сапраўдны імёны гэтых людзей. Гісторыя захавала толькі іх псеўданімы: Роміч — таленавіты мас-так-пейзажыст, які памёр ад сухотаў 29 лютага 1924 г.; Лаўровы — таленавіты сатырык; Астра, Орліч, Якіміч, Альфіч — аўтар напісаных у 1926 г. у Празе ўспамінаў пра К. Стаповіча і пра сваю сумесную дзейнасць у Хаўрусе.

Які ж уплыў зрабіў Хаўрус на жыццё мясцовага насельніцтва? У перадваенны час уся беларускасць у Клюшчанах зводзілася да дзесятка экземпляраў беларускіх газет, палова якіх аплочвалася невядома кім. Аб нечым большым і гаворкі не было. Усё пачало мянняцца з прыездам Казіміра Свяйка. Дзякуючы яго намаганням у парафіі, пасля адыходу расійскіх войскаў, стварылася шэсць беларускіх школак, у якіх пачатковая наука давалася па-беларуску, а старэйшым дзецям — і па-польску. Не хапала настаўнікаў — Стаповіч зладзіў настаўніцкія курсы; не хапала падручнікаў, школьніх прыладаў — малады ксёндз за апошнія гроши прывозіў іх з Вільні.

Аб інтэнсіўнасці культурна-асветніцкай працы Кастуся Стаповіча і “Хаўрусу свяякоў” сведчыць, між іншым, той факт, што першае беларускае прадстаўленне ў Заходній Беларусі пасля прыходу немцаў адбылося не ў Вільні, а ў ... Клюшчанах!

На гэтаі імпрэзе, падрыхтаванай мясцовай беларускай моладдзю, гучалі беларускія вершы, асаўліва Багушэвіча, граўся невялікі спектаклі, якія суправаджаліся спевамі хору, што выконваў беларускія народныя і рэлігійныя песні.

Яшчэ з 21 лістапада 1915 г. клюшчанская ксёндз добрую частку казаняў вёў на роднай беларускай мове, што не магло выклікаць захаплення з боку як мясцовых палякаў, так і прапольскіх духоўных уладаў. Таму ў 1916 г. Кастусь Стаповіч быў пераведзены з Клюшчан і прызначаны вікараем у Карыцін.

Цяжкім было развітанне з роднымі мясцінамі. Нібы прадчуваючы бліzkую смерць, малады святар наведаў магілы сваіх бацькоў. Вось як прыгожа апісвала іх рука паэта: “... адчыніў я высокую браму магільніка. Простая палісада дзеліць яго напал. На ўзгорку — статуя Маткі Божай з скрыжаванымі рукамі на грудзях. Дрэў і дрэўцаў галіны прысланяюць рады

крыжкоў, драўляных, простых... Між дрэў найстарэйшы — клён, пасярэдзіне магільніка. Пад ім яшчэ нікто не ляжыць. Там месца для мяне... Хацеў бы, каб на магіле маёй напісалі: “Кс. Канстанцін Стаповіч, жыў гадоў... Сталаўся быць чыстай і простай мыслі...”

У Карыціне Стаповіч знаходзіўся ад паловы 1916-га да верасня 1918 г. Здароўе яго, слабое і да гэтага, тут значна пагоршылася. Пачаўся лёгачны крывацёк. Гэта прымусіла беларускага святара доўгіх шэсць месяцаў правесці ў ложку, а затым зноў шукаць паратунку ў “сталіцы сухотаў” Закапанэ, дзе ён прабыў да зімы 1919 г. У 1920 г., пад час прыходу бальшавікоў, Стаповіч зноў кароткі час знаходзіўся ў Клюшчанах. Затым, калі сюды прыйшлі літоўскія войскі, замяшчаў святароў у Буйвідзях і Засвіры. Часта наведваў Закапанэ, але хвароба ніяк не хацела адпускаць сваю ахвяру. У канцы красавіка 1926 г., па просьбe хворага, сябры перавезлі яго з Закапанэ ў Вільню, у клініку (пераносічы на насілках з поезда ў поезд). 6 мая Каствуся Стаповіча не стала. 8 мая адбылося пахаванне беларускага святара і паэта. Вось як апісаў гэту падзею адзін з паплечнікаў Стаповіча ксёндз Адам Станкевіч: “Сумна званілі званы касцёла св. Мікалая, жалосна зайгралі арганы, паліліся шчырыя слёзы з вачэй многіх. Гэта хаўтуры к. С. Імшу адправіў кс. Халак, дзіякан са Свіра. На развітанне жалобнае слова сказаў Ад. Станкевіч. Урэшце вынас цела. На чале кс. доктар Ф. Абрантовіч, прэлат Капітулы Пінскай, галава беларускага каталіцкага духавенства. Далей хор беларускай моладзі і вянкі: ад ксяндзоў-беларусаў; ад беларускай рады; ад радні; ад беларускага студэнцтва. Магілкі Роса. Свежая магілка на Літэрацкай гары. Ізноў пачаліся слёзы. Прамаўлялі: І. Савіцкі — ад імя Бел. нац. камітэта, кс. К. Чыбірас — ад імя літоўцаў, кс. В. Гадлеўскі — ад імя ксяндзоў-беларусаў, кс. Я. Рэшаць — спаўняльнік астатніяга жадання паэта, каб у трох мовах былі прамовы над гробам яго, прамовіў па-польску, бо з ксяндзоў-палякаў на могілках нікто не знайшоўся. Б. Рагуля ад імя Бел. сялянскага саюза; А. Паўлюкевіч — ад Бел. тымчасовой рады; А. Зянон — ад бел. студэнцтва і ад вучнёўскай моладзі — Фр. Грынкевіч”.

Цяжка ўскalыхнула вестка аб смерці Казіміра Сваяка і жыхароў клюшчанскай парафii. Пётр Чарняўскі з Клюшчан у сваім лісце ў “Беларускую крыніцу” пісаў: “Дня 6.5.1926 а гадзіне 2-й па палудні далацела да нас сумная вестка, у каторую нікто з нас не верыў. Гэта была смерць нашага суседа, змагара за лепшую долю. Яго цела спачывае, але мыслі яго бродзяць ад хаты да хаты, узмацняюцца ў душы іншых, уступаюць у слаба б'ючыя сэрцы санлівых сялян і змушаюць іх да энергічнага быцця. Можа, гэта смерць нам пакажа, што пара ўжо нам прачнуцца, ацаніць тую страту, якую панясём праз смерць кс. К. Стаповіча. Ён свяціў нам, ідучы ўперадзе нас. Спі ж спакойна, змагар наш. Цябе змучыла работа, твае руکі апалі, і

паходня, якую ты нёс наперадзе, звалілася на зямлю, і цемра хвілёва агарнула нас, але мы паднясём яе, жарчай распалім, хай відзяць ворагі свято, што дзела тваё не згасла, што тысячы рук пачынае свяціць...”

І сапраўды, паходню, якая выпала з рук Казіміра Сваяка, падхапілі яго паплечнікі, якія працягнулі справу гэтага беларускага святара і паэта.

Адам Мальдзіс (Мінск)

УРАДЖЭНЕЦ ТРОКЕНІК МАСТАК МАР'ЯН БОГУШ-ШЫШКА І ЯГО СПАДЧЫНА

Упершыню пра існаванне мастака, пісьменніка і падарожніка Мар’яна Богуша-Шышкі я даведаўся восеню 1993 г., вяртаючыся з Браціславы, з чарговага Міжнароднага кангрэса славістаў, і гартаючы ў цягніку “Слоўнік польскіх пісьменнікаў на чужынне”, падараваны вядомым кракаўскім беларусістам Здзіславам Нядзеляй. Там указвалася, што аўтар з такім выразна беларускім прозвішчам выдаў кнігі “Пра мастацтва”, “Леанарда да Вінчы”, напісаў працу “Нарыс гісторыі выяўленчага мастацтва на землях Вялікага Княства Літоўскага”. Найбольш жа мяне зацікаўіла тое, што Богуш-Шышка нарадзіўся ў Трокеніках, “недалёка ад Вільні”. Выходзіла, што ён мой зямляк, бо Трокенікі тыя цяпер у Астравецкім раёне, непадалёку ад полацкага тракта, што вядзе на Вільнюс, калі самай беларуска-літоўскай граніцы. Не раз мне даводзілася бываць у гэтай прыгожай мясціне, дзе захавалася мураваная сядзіба — помнік архітэктуры XIX ст., рэшткі старога парку.

Падумалася тады, што добра было б адшукаць нашага земляка. Але дата яго нараджэння, 16 лютага 1901 г., тут жа выклікала сумненні: наўрад ці жывы.

Праз колькі месяцаў, ужо знаходзячыся ў Варшаве, на вечары ў былога Генеральнага консула Польшчы ў Мінску Тадэвуша Мысыліка, я выкладаў мае сумненні яго жонцы, вядомаму гісторыку мастацтва Анне Пругар-Мысылік. На маё здзіўленне, яна паведаміла, што — жывы. Але хварэе, ляжыць у хоспісе. Таму з кантактамі трэба спяшацца.

Вярнуўшыся ў Мінск, я тут жа напісаў ліст у Лондан князю Анджэю Цеханавецкаму, ганаровому сябру Міжнароднай асацыяцыі беларусістай, які ўжо нямала зрабіў дзеля вяртання на радзіму скарбаў культуры. Па прасіў яго сустрэцца з мастаком, прыгадаць яму пра Трокенікі, пра дом, у якім можна было б арганізаваць мастакскі музей, беларуска-польска-літоўскі культурны асяродак... Але ў адказ прыйшла сумная вестка: Мар’ян Богуш-Шышка памёр 28 студзеня 1995 г. ў лонданскім хоспісе святога Кры-

стофера ва ўзросце амаль 94 гадоў. Да ліста была прыкладзена ксеракопія артыкула-некралога Войцеха Фалькоўскага “Мар’ян Богуш-Шышка — мастак стагоддзя” з газеты “*Tydzień Polski*” (Лондан, 11 сакавіка 1995 г.). Характарыстыка “мастак стагоддзя” належыць не аўтару артыкула, а славутаму англійскаму крытыку Эрыку Ньютану, які даў яе нашаму земляку ў 1959 г., пазнаёміўшыся з яго творамі.

У артыкуле В. Фалькоўскага ўказаны асноўныя даты жыццёвага і творчага шляху мастака. Паходзіў ён з заможнай сям’і, якая дала сыну добрую адукцыю. Атрымаўшы ў падарунак акварэлі, мальваць ён пачаў у чатыры гады. Закончыўшы гіманзію, Мар’ян Богуш-Шышка трох гады вучыўся выяўленчаму мастацтву ў Віленскім універсітэце (асабліва плённа — у Фердынанда Рушчыца) і чатыры гады — у Кракаўскай акадэміі. Потым выкладаў мальванне ў розных навучальных установах. Акрамя жывапісу займаўся таксама матэматыкай: у гэтай галіне ведаў ён нават здабыў навуковую ступень і выдаў кніжку.

У 1939 г. Мар’ян Богуш-Шышка быў мабілізаваны ў польскую армію, удзельнічаў у баях, трапіў у палон. Да канцы вайны знаходзіўся ў канцэнтрацыйных лагерах. Пасля вызвалення яго выклікаў у Італію стрыечны брат — генерал Зыгмунт Богуш-Шышка. Сярод польскіх салдат і афіцэраў, якія там апынуліся, арганізаваў курсы па гісторыі мастацтва, вучыў ахвотных мальванню. 11 лістапада 1946 г. прыбыў у Англію, дзе кіраваў Школай мальбертнага жывапісу, якую скончылі многія славутыя майстры. Сям’я ж засталася ў Кракаве: сын Анджэй цяпер там прафесар педагогічнай псіхалогіі, а ўнучкі скончылі Акадэмію мастацтва.

Аднак у артыкуле Войцеха Фалькоўскага нічога не гаварылася пра лёс мастацкай спадчыны Мар’яна Богуша-Шышкі. Зноў паляцелі лісты ў Лондан. На гэты раз — у два адрасы: Анджэю Цеханавецкаму і ў Пасольства Беларусі.

Першым адгукнуўся факсам нашчадак князёў Мсціслаўскіх і Заслаўскіх. 16 кастрычніка 1995 г. ён паведаміў:

“Я толькі што наведаў Лэдзі Сіселі Сондэрс, удаву Мар’яна Богуша-Шышкі. Доўга гаварыў па тэлефону з яго ўнучкай (ад першага шлюбу) паняй Алай Богуш-Добаш. У прынцыпе справа выглядае добра. З паняй Добаш я пабачуся ў Кракаве 7 лістапада, перад майм прыездам у Мінск. Паведамляю табе яе адрас: вуліца Цяляровска, 17, кв. 29, 31-414, Кракаў.

Сям’я напэўна перадасць частку спадчыны Майстра музею ў Трокеніках. Павінна яна, аднак, быць упэўнена, што такі музей паўстане і што сядзіба ў Трокеніках стане сапраўдным цэнтрам польска-беларуска-літоўскага культурнага ўзаемадзяяния.

Пакуль нам удасяцца давесці ўсю справу да фінішу, я прапанаваў бы, каб паню Алу Богуш-Добаш (з мужам) запрасілі беларускія ўлады, каб яны

змаглі пабачыць Трокенікі і ўсё абмеркаваць на месцы. Праезд яны аплацяць самі, а гасціннасць — гэта ўжо ваша справа і прывілей. Дадам, што праектуецца Музей сям’і Шышкаў-Богушаў у Пшэгажалах каля Кракава (архітэктар Адольф — яго сын, а таксама сам Мар’ян). Таму Беларусь павінна зрабіць сваю справу хутка. Прашу гэтае пытанне паставіць на пасяджэннях Беларуска-польскай камісіі ў Мінску, дзе я павінен зноў старшынстваўваць”.

Аднак на пасяджэннях камісіі па абмену мастацкім каштоўнасцямі Анджэй Цеханавецкі, ганаровы доктар Беларускага дзяржаўнага універсітэта і ганаровы грамадзянін горада Заслаўя, на жаль, не старшынстваўваў. У каstryчніку 1995 г. з ім здарыўся ў Рыме няшчасны выпадак, і ён надоўга трапіў у шпіталь. На пасяджэннях камісіі, у Мінску і ў Дудзічах пад Мінском, мы не раз добрым словам успаміналі свайго патрабавальнага старшыню. Імя Мар’яна Богуша-Шышкі не раз згадвалася і беларускім і польскім дзяржаўнымі дзеячамі і вучонымі. А Трокенікі выстрайваліся ў адзін шэраг з Дудзічамі Ельскіх, Бачэйкам (на Віцебшчыне) Цеханавецкіх — у шэраг даўніх асяродкаў культуры, якія трэба аднавіць, якім трэба даць “другое дыханне”. Польскі бок пагадзіўся з маёй прапановай, падтрыманай пісьмова і Цеханавецкім, што Трокенікі павінны стаць супольным, беларуска-польска-літоўскім культурным асяродкам.

Назаўтра ж пасля заканчэння работы камісіі ў Цэнтр імя Францыска Скарыны прыйшоў ліст ад Уладзіміра Шчаснага, пасла Беларусі ў Вялікабрытаніі. Ліст гэты варта прывесці цалкам — як сведчанне клопатай нашых дыпламатаў пра духоўную спадчыну, культурныя контакты:

“Прашу прабачэння за затрымку адказу на Ваш ліст ад 19.06.95 года адносна мастацкай спадчыны Мар’яна Богуша-Шышкі, які нарадзіўся ў в. Трокенікі Астрравецкага раёна і памёр на пачатку гэтага года ў Лондане.

Справа ў тым, што ліст даволі доўга блукаў, пакуль трапіў у Пасольства. Да таго ж давялося мець справу з брытанцамі, у якіх жыццё расписана на месяцы ці нават гады наперад, і таму мусіш цярпіць чакаць прызначанай сустэрэчы. Вялікую дапамогу аказаў А. Цеханавецкі. [...]

30 каstryчніка я наведаў удаву Мар’яна Богуша-Шышкі пані Сіселі Сондэрс (Dame Cicely Saunders). Дарэчы, яна сама з’яўляецца выдатнай асобай, бо ў 60-я гады заснавала першы ў свеце хоспіс (установа, дзе знаходзіцца ў апошнія дні жыцця невылечна хворыя). Пасля смерці мужа засталася вялікая колькасць карцін. Амаль усе яны развешаны ў будынку хоспіса, бо большасць з іх і была спецыяльна для яго напісана. Таму перадаць іх для экспанавання ў музей у Трокеніках будзе, відаць, немагчыма. Але засталася таксама значная колькасць акварэлі, малюнкаў і літаграфій, якія могуць быць перададзены для экспазіцыі ў новым музеі. Засталіся таксама некаторыя фатаграфіі, з якіх можна зрабіць копіі; пэндзлі, а такса-

ма кнігі, у тым ліку манаграфія аб яго творчасці і зборнік напісаных ім артыкулаў пра мастацтва.

Значная колькасць карцін і амаль усе фатаграфіі з ранейшага жыцця знаходзяцца ў Кракаве, дзе жыве сын ад першага шлюбу і ўнучка, якая і займаецца спадчынай мастака.

Справа ў тым, што музей, прысвечаны Мар’яну Богушу-Шышку і яго сыну, вядомаму архітэктару, які рэстаўраваў Вавельскі замак, мяркуеца стварыць і ля Кракава.

Я размаўляў па тэлефоне з унучкай мастака пані Алай Богуш-Добаш. Яна спачатку даволі насцярожана аднеслася да ідэі. Адной з прычын гэтай насцярожанасці з’яўляецца тое, што, на яе думку, можа так здарыцца, што Мар’ян Богуш-Шышка будзе прадстаўлены не як польскі, а як беларускі мастак, што было б супраць волі нябожчыка. Пані Богуш-Добаш жадала б таксама ведаць, у якім стане будынак, ці будзе гэта толькі музей або таксама культурны цэнтр. Відаць, варта накіраваць ёй фатаграфіі будынка і месца, а таксама акрэсліць канцепцыю музея. Калі ўсё будзе больш-менш узгоднена, яна хацела б наведаць Трокенікі. На маю думку, было б лепш, каб яна трапіла туды праз Вільнюс. Беларускае Пасольства ў Вільнюсе дапамагло б з транспартам.

Вельмі зацікаўлена і вельмі добразычліва паставілася да ідэі [музея ў Трокеніках. — *A. M.*] удава мастака. На яе думку, сам М. Богуш-Шышка быў бы вельмі рады такой прапанове.

Наогул сама ідэя стварэння музея бачыцца вельмі рэальнай. Відаць, варта падумаць над яго канцепцыяй. У якасці доказу таго, што польскасць мастака будзе прадстаўлена дастаткова выразна, быў прыведзены прыклад з домам-музеем А. Міцкевіча ў Навагрудку.

Такім чынам, магчымасць атрымання экспанатаў даволі рэальная. Цяпер шмат што будзе залежаць ад актыўнасці беларускага боку. Пасольства гатова аказаць любую магчымую дапамогу.

У дадатак перасылаю кнігу пра мастака і зборнік напісаных ім артыкулаў пра мастацтва, фатаграфіі, падараваныя пані Сіселі Сондэрс”.

Да ліста былі прыкладзены некалькі фотаздымкаў, адзін з якіх тут рэпрадукуюцца, і дзве кнігі — “Пра мастацтва” Мар’яна Богуша-Шышкі, выдадзеная ў Лондане ў 1982 г., і альбом “Мар’ян Богуш”, падрыхтаваны Галерэяй Дрыяна ў 1977 г. Яны, безумоўна, патрабуюць асобнай грунтоўнай рэцэнзіі ці агляду. Тут жа выкажу некалькі беглых заўваг і меркаванняў.

Зборнік “Пра мастацтва” сведчыць аб шырыні кругагляду яго аўтара. У кнігу ўключаны артыкулы пра Я. Матэйку, П. Сезана, П. Пікасо і іншых майстров еўрапейскага мастацтва. Як і трэба было чакаць, многа матэрыялаў пра творцаў, што нарадзіліся і жылі на тэрыторыі Заходняй Беларусі,

Віленскага краю (Ірэна Якубоўская, Галіна Сукенніцкая, Мар’ян Касцялкоўскі, Юзаф Чапскі). Побач з рэцэнзіямі-аглядамі канкрэтных выставак — філасофскі раздум аб прызначэнні мастацтва і жыцця ўвогуле.

У альбоме “Мар’ян Богуш” прадстаўлены рэпрадукцыі яго каляровых і чорна-белых твораў. Нашага земляка асабліва прываблівала біблейская праблематыка. У творах на гэтую тэму, асабліва пра ўкрыжаванне Хрыста, ён дасягнуў сапраўдных творчых вышыняў. Разглядаючы рэпрадукцыі, згадваеш слова В. Фалькоўскага пра тое, што на карцінах Мар’яна Богуша-Шышкі “вонкавае святло, што падае на палатно, адбіваецца, амаль праменіцца святлом унутраным. Матэрыйял ператвараецца ў святло”. Каля 60-ці такіх твораў знаходзяцца ў хоспісе святога Крыстофера.

Да альбома прыкладзены падрабязная біяграфія мастака, водгукі друку на яго творчасць, бібліографія. У біяграфіі ёсьць звесткі пра яго бацькоў — дваран Антона Богуша-Шышку і Станіславу з Козелаў-Паклеўскіх, іх нялёгкі лёс. Падрабязна гаворыцца пра дзіцячыя гады мастака, якія прайшли ў бабуліным маёнтку Верачата над возерам Нарац. А ў 20-я гг. Богуш-Шышка разам са сваёй жонкай Зофіяй жыў у Кобрыне. Адным словам, беларускага матэрыялу ў книзе нямала.

Ідэя пра стварэнне ў Трокеніках культурнага асяродка імя Мар’яна Богуша-Шышкі знайшла добры водгук на Астрравеччыне. Уладзімір Шчасны, беларускі пасол у Лондане, у час свайго прабывання на вечары, прысвечаным памяці Іосіфа Гашкевіча, сустрэўся ў Мінску з загадчыцай аддзела культуры Астрравецкага райвыканкама Данутай Чарнушэвіч, абмеркаваў з ёй арганізацыйныя пытанні. Але цяжкасцей наперадзе багата. Галоўнае ж — патрэбна добрая воля на самых розных узроўнях.

А днімі ад Анджея Цеханавецкага, які ўжо знаходзіцца дома, прыйшоў кароткі ліст: “Лэдзі Сіселі Сондэрс збіраеца ў Трокенікі, зрешты наперакор волі сям’і. Не ведаю, як падзеі апошніх дзён паўплываюць на гэтае падарожжа”.

Летам 1996 г. Сіселі Сондэрс пабывала ў Трокеніках.

■ Віталь Зайка (Нью-Ёрк) ■ МЕНКЕ КАЦ — ПАЭТ З МІХАЛІШАК

Менке Кац з’яўляеца адной з цэнтральных постацей амерыканскай ўсходній літаратуры і значнай з’явай у амерыканскай паэзіі ўвогуле.

Паэт нарадзіўся ў мястечку Міхалішкі ў 1906 г. Яго продкі здаўна жылі на Віленшчыне — у Свіры, Міхалішках, Свянцянах, Смаргоні. Яны

займаліся сплавам лесу, кавальскай справай, рознымі рамёствамі, гандлем, вывучалі святую Тору, і за 600 гадоў зжыліся з гэтым краем, — ён стаў сапраўднай іхняй радзімай. Менавіта талерантнасць і добрачылівасць жыхароў беларускай зямлі зрабіла яе прыцягальнай для сыноў Ізраіля, што ратаваліся ад праследаванняў і ўціску ў сярэдневяковай Заходній Еўропе. Менавіта на землях Вялікага Княства Літоўскага быў рэалізаваны ідэал талмудысцкага светапогляду — свабода вывучэння Святога пісьма. Менавіта беларускія землі далі свету сотні вучоных-талмудыстаў, ешывы, і “літвацкую” гаворку мовы ідыш, кантараў, магідаў — казнадзеяў, настаўнікаў і паэтаў, сярод якіх — і Менке Кац.

Дзяцінства Менке было тыповым для дзіцяці з тагачаснай яўрэйскай незаможнай сям'і. Змалку спазнаў ён і цяжкасці вучэння ў хедары, і нялёгкую працу па гаспадарцы.

Жыццё стала яшчэ больш цяжкім у час Першай сусветнай вайны, калі раптоўны наступ фронта зрабіў гэтую частку Віленшчыны абшарам ваенных дзеянняў. На тых, хто не быў прымусова эвакуіраваны расійскім войскам, выпаў двайны цяжар пастою нямецкіх палкоў і знаходжання на пярэдній лініі баявых дзеянняў. Людзі паміралі ад эпідэмій, пакутавалі ад нястачі і голаду. У перыяд з 1916 да 1920 г. гэтыя землі некалькі разоў пераходзілі з рук у рукі, што дашчэнту спустошыла некалі квітнеючы край. Усе гэтыя трагічныя падзеі не абмінулі і сям'ю Менке Каца.

З дзяцінства Кац захапляўся мілагучнасцю роднай мовы ідыш, народным фальклорам і песнямі, што, вядома, не ў апошнюю чаргу паўплывала на яго далейшы лёс.

У 1920 г. Менке Кац выязджае ў Амерыку і амаль адразу пачынае дасылаць свае першыя літаратурныя спробы ў яўрэйскамоўныя амерыканскія газеты. З сярэдзіны 20-х гг. яго творы пачалі з'яўляцца ў вядучых нью-йоркскіх газетах “Форвард”, “Фрайгайт” (“Морген-Фрайгайт”). Зарабляючы сабе на жыццё рознай цяжкай працай, Кац вечарамі знаходзіў адпачынак у складанні вершаў пра родныя Міхалішкі і Свір, пра раку Вілію і блакітна-шэрае, а часам і чорнае беларускае неба. Зямля, на якой праішлі і самая шчаслівия, і самая цяжкая гады яго жыцця, назаўсёды засталася ў яго творчасці.

Менавіта міхалішкія ўспаміны натхнілі Менке Каца на першую патычную кніжку “Тры сястры”, якая выйшла ў горадзе Мілуокі ў 1932 г. Матывы кахання, прыроды, жорсткага лёсу і выпрабаванняў у творчасці маладога паэта не засталіся незаўважанымі крытыкай, хаця ацэнка гэтай кнігі ў розных літаратурных выданнях была рознай. Кац быў сябрам левых літаратурных арганізацый, у тым ліку яўрэйскага рабочага клуба “Даўнтаўн”, якія мелі выразна пракамуністычны і прасавецкі кірунак.

Варта сказаць, што 20-я гг. былі ў СССР перыядам, калі культуры нацыянальных меншасцей, у тым ліку яўрэйская, дасягнулі пэўнага ўзроўню развіцця. На фоне беспрацоўя і крызісу на Захадзе ў пачатку 30-х гг. у развіццё яўрэйскай літаратуры, адкрыццё навучальных і культурных устаноў, выпуск масавымі тыражамі кніг на ідыш сапраўды стваралі ўражанне росквіту яўрэйскай літаратуры ў СССР. Але фальш і няшчырасць савецкай улады не маглі доўга заставацца сакрэтам, і пад уплывам падзеі другой паловы 30-х гг. — скарачэння колькасці яўрэйскіх школ, рэформы правапісу, знікнення і аўтадрукі ворагамі народа выдатных яўрэйскіх савецкіх пісьменнікаў — Кац пераглядае свае прасавецкія погляды і прыходзіць да высновы, што яўрэйская літаратура павінна адмовіцца ад класавага падыходу, палітызаванасці і празмернай увагі да так званых пралетарскіх пытанняў. Гэта ўсё знайшло адлюстраванне ў кнізе Каца “Палаючае мястэчка”, напісанай у 1938 г. Яна была непрыхильна сустрэта левай літаратурнай крытыкай і некаторымі пісьменнікамі. Шмат сяброў адварнуліся ад М. Каца. Тады ён піша адказ на крытыку ў форме кнігі (ад імя сваёй нябожчыцы-бабкі) пад назовай “Адказ маёй бабкі Баданы” (1939), у якой выкладае сваё грамадзянскае і мастацкае крэда, непрыніцце таталітарызму і маны ў літаратуры і жыцці. Знішчэнне яўрэйскай культуры Заходняй Еўропы нацыстамі, якое было праведзена бальшавікамі, паказала з ціагам часу спрадвядлівасць, правільнасць творчай пазіцыі Менке Каца. Чорны дзень у гісторыі яўрэйскай літаратуры, калі ў СССР былі расстрэляны Л. Квітко, П. Маркіш і іншыя вядучыя пісьменнікі і дзеячы культуры, канчаткова вызначыў разрыў М. Каца з марксісцкай ідэалогіяй і левымі літаратурнымі коламі. Пасля вайны Менке Кац спрабуе свае сілы ў пісанні вершаў на англійскай мове, рэалізууючы свае ідеі і творчыя напрацоўкі ў больш шырокай чытатцкай аўдыторыі, што адразу ж было заўважана амерыканскай літаратурнай крытыкай.

Менке Кац напісаў на ідыш і англійскай мовах у агульнай колькасці 18 кніг, і тэма радзімы заўжды займала там належнае месца. Памёр гэты адданы ўраджэнец Астравецкай зямлі ў красавіку 1991 г.

■ Ніна Ляшчонак (Гродна) ■ НАРОДНЫ МАЙСТАР З ГЛУШЫЦЫ

Калісці краязнаўчы музей у Маладзечне атрымаў на нейкую выстаўку работу невядомага яшчэ нікому самадзейнага майстра з Астравеччыны Міхася Валуевіча.

Атрымалі і забыліся. Нават паперкі ніякай не пакінулі. І вялікая па-мерах, амаль у поўны рост скульптура партызана недзе згубілася. На нейкі час імя майстра было забыта.

Вандраванне экспедыцыйнымі сцяжынкамі па Гродзеншчыне прывяло нас на невялічкую сялібу, што ў Спондаўскім сельсавеце, дзе нам пащасціла пазнаёміцца з цудоўным, прыгожым чалавекам Міхайлам Міхайлавічам Валуевічам, якому тады было 85 гадоў.

У старым паўкаужушку, зімовай шапцы (капалі бульбу, на гародзе каля хаты яшчэ нехта корпаўся, напэўна дачка), паламаных акулярах, з вялікімі працаўтымі далонямі нас сустрэў Міхайл Міхайлавіч і павёў да хаты. Тоё, што мы ўбачылі, перавысіла ўсе нашы чаканні: цэлы хатні алтар з калонамі, са скразной разьбой расліннага арнаменту, з паліхромнай драўлянай скульптурай, ужытковая рэчы, аздобленыя разбяным дэкорам. На падаконніку асобна стаяла скульптура Хрыста з палаючым сэрцам, выкананая ў лепшых народных традыцыях. Гэта было так нечакана, што ў першую хвіліну мы разгубіліся...

Вытачаная дзежка, калона, капітэль, вазоны, Маці Божая, нават часалка для ільну — усё гэта створана майстрам у невялікай хаце з земляной падлогай уласнымі інструментамі. Міхайл Міхайлавіч расказвае:

— Займаўся я сталляркай, калі яшчэ быў малады ды бессямены. Нідзе не вучыўся, усё прыйшло само сабой, ага. Даўней рабіў людзям шафы, калёсы, вокны. Так і пайшло, ага.

Потым у нейкім часопісе паглядзеў на карцінах, як “вырысанава”, ну і сам стаў рабіць нешта сваё. Узяўся за алтар, каб не звяртаць увагі на плёткі, каб час не марнаваць. Людзі здзіўляюцца, а мне так хораша, прыемна, здаецца, заспяваў бы.

Заўсёды браў ліпу, таму што мяккая, цягучая і не шчэпіцца. Маю партрэт партызана, фотакартка засталася. Павёз я таго партызана ў мяшку на аўтобусе ў Маладзечна, тады вобласць была ў Маладзечне. Прывёз у музеі. Майго “партызана” некалькі чалавек неслі па ўсходах на другі паверх ды ў шафу паставілі. А супрацоўніца музея ў ту шафу за нечым палезла, дык і абмёрла, думала, што жывы... Так, дарогу сплацілі, у гасцініцу ўладкавалі, а грошаў за “партызана” ніякіх не далі. Казалі, што заплацяць, калі з Масквы прыедуць, ці што...

Міхайл Міхайлавіч спрабаваў выразаць патрэты палітычных дзеячаў. Потым рабіў посуд, вазоны, падстаўкі да слупоў, “вяроўкі” (так майстар называў вітыя калоны) ды іншыя рэчы.

Творы М. Валуевіча можна падзяліць на дзве самастойныя групы. Асобную групу складаюць фігуры Маці Божай, Хрыста з палаючым сэрцам, якія адразніваюцца некананічнай трактоўкай, свабодай валодання мас-

тацкім вобразам, дэмакратычнымі матывамі. Майстру ўласціва раскаванасць творчага ўяўлення, непасрэднасць моцнага і чыстага мастацкага перажывання. Запазычаны тэмы і сюжэты, але стылістыка актыўна пераасэнсавана ў адпаведнасці з зямным і ў той жа час узвышанным уяўленнем аб прыгажосці.

Яго Маці Божая — узнёслая і стромкая, з моцным адхіленнем ад пра-порцый, але між тым поўная выразнасці, дзівоснага трапятання. Постаць залішне выцягнута, маленькая галава пасаджана на вузкія плечы, з перабольшана маленькімі далонямі і ступнямі. Твар Маці Божай з дробнымі вуснамі і брывамі, шырока адкрытымі вачыма, што надае выраз унутранай сканцэнтраванасці. Амаль жывыя вобраз, паветраны, складкі адзення ледзь азначаны, празрысты блакіт фарбаў чаргуеца з белай паверхніяй фігуры, белы колер — з цёмна-сінім. Гэтая гама разлічана на ўспрыманне яе з большай адлегласці. Але скупасць колеравых спалучэнняў не робіць іх беднымі, што дапамагае ахапіць фігуру аднымі позіркамі.

Маленькія ногі Маці Божай стаяць на змяі, рукі складзены ў малітоўным жэсце — усё так, усё адпаведна канону, але ж Маці Божая М. Валуевіча вобраз канкрэтны, жыццёвы, чуллівы, дзе адчуваецца свабода вольнай інтэрпрэтацыі і жывое пачуццё майстра.

У постаці Маці Божай — каралевы Зямлі і Неба — адчуваецца стаутарнасць. Твар трактаваны рэзка, без імкнення да ідэальнасці, рух застылы, стрыманы, што набліжае Маці Божую М. Валуевіча да выяў апосталаў Пятра і Паўла з капліцы св. Рафала ў в. Прошкава Глыбоцкага раёна.

Невялікая скульптура Хрыста з палаючым сэрцам на невысокай цыліндрычнай падстаўцы выканана з парушэннем пра-порцый — буйнаголовая постаць, маленькія кісці рук, выразаныя невысокім рэльефам, кароткае тулава, што і надае твору непаўторнасць, яскравую індывідуальнасць, наіўную чароўнасць. Рух перададзены не аб'ёмна, а ў плоскасці, што сведчыць аб выкарыстанні прыёмаў дэкаратыўнай народнай разьбы.

Знешняя грубаватасць, простанарадны тыпаж, дэфармацыя анатамічных пра-порцый, рэзка асиметрычныя рысы твару (правае вока ніжэй і больш за левае), вылучэнне абрысу вачэй, броваў і павек чорным алоўкам, паліхромія ствараюць вобраз, пазбаўлены рэлігійнай экзальтацыі, робяць яго эмакцыянальна выразным і глыбока самабытным. Увага майстра сканцэнтравана на твары Хрыста. Сухія складкі хітона, стрыманы рытм мяккіх складак гімація, якія ствараюць дэкаратыўны акцэнт, дробныя парэзкі валос, падкрэсленая контрапостная пастава, паліхромія —

усё сведчыць аб тым, што фігура Хрыста з палаочым сэрцам створана майстрам пад уплывам барока, пад уплывам бачанага ў культавых збудаваннях, але пераасэнсаванага ім у адпаведнасці са сваім асаблівым светапоглядам і густам. Відавочныя парушэнні не толькі не шкодзяць цэласнасці вобраза, але пададзены выразнымі сродкамі, далёкімі ад афіцыйнага, акадэмічнага мастацтва.

Міхаіл Міхайлавіч рабіў падстаўкі да слупоў, аздабляў алтар у Лынтуках. У касцёле ў Струнайце павінна быць яго Маці Божая...

Хатнія вырабы з матывамі расліннага характару хутчэй прызначаны для ўпрыгожання побыту, чым для штодзённага карыстания. Яны больш дэкаратыўныя і не выконваюць практичнай ролі, але і не вылучаюцца вонкавым багаццем, складанасцю матываў. Мастацкая выразнасць дасягаецца за кошт цэласнасці, пластычнасці і індывідуальнай творчай манеры мастстра.

Збан са здымнай накрыўкай упрыгожаны плоскарэльефнай разьбой, складзенай з трыліснікаў і шасціпляўсткавых кветак, не да канца размалёваны, не да канца выкананы малюнак разъбы. У такой жа тэхніцы выканана і дзежка, паверхня яе гладкая, аздобленая экзатычнымі раслінамі і шасціпляўсткавымі кветкамі. Дзежка даўбаная, зробленая з аднаго кавалка дрэва, на трох выгнутых ножках, якія надаюць ёй устойлівасць і зgrabнасць.

Калона з капітэлем карынфскага ордэра з тугім сакавітым лісцем аканта, з стромкімі завіткамі, старанна апрацавана. Адчуваецца цеплыня дрэва, падкрэсленая мяккім жаўтаватым колерам. Віты ствол калоны з дзвюх скрученых пасмаў — тыповы для барока. Пры работе над калонай майстар, відавочна, паспрабаваў спалучыць элементы культавай і грамадзянскай архітэктуры з формамі, падказанымі ўласнай фантазіяй, з узорамі бачанага. Але і калона, і капітэль набываюць рысы, уласцівія народнаму мастацтву.

Вось сярод гэтага хараства, дзе такое чыстае паветра, а неба пранізліва блакітнае, пад гонтавым дахам і жыў наш дарагі Міхаіл Міхайлавіч. Апошнія гады яго жыцця былі гадамі прызнання, трывумфу і глыбокай павагі — адсвятковалі дзевяностагоддзе тут жа ў Глушки, зрабілі цудоўны фільм пра нашага дзеда Міхалку (так ён сябе называў) і паказалі яго па тэлебачанню...

Не аднойчы, здаецца, праводзілі свой адпачынак у Міхаіла Міхайлавіча Валуцэвіча, дзе гадзінамі ішла няспешная гаворка, дзе ўсім суседзям, што жылі побач з М. Валуевічам, паказвалі слайд-фільмы аб жывапісу, скульптуры ды архітэктуры Беларусі, дзе былі самыя ўдзячныя глядачы...

І ў апошні шлях мы праводзілі Міхаіла Міхайлавіча ў маі 1989 г. з жalem і болем незаменнай страты...

У жніўні 1989 г. мы апошні раз былі ў Глушкицы — дзед Міхалка яшчэ пры жыцці завяшчаў свой хатні алтар музею. Асцярожна разабралі разьбу, упакавалі, уладкавалі ў нашым музейным аўтобусе ды асцярожна прывезлі ў Гародню.

Міхаіл Міхайлавіч Валуевіч застаўся для нас сімвалам нашай Бацькаўшчыны, непадуладным часу.

KAMUNIKAT.org